

ANN-CATRIN ÖSTMAN &
PETRI TALVITIE &
SAMI SUODENJOKI

MAAILMA MAASEUDULLA – Suomalaisen maaseudun ylirajaisuus

Maaseutu on kehittynyt kautta vuosisatojen muun maailman mukana. Ihmisten, ajatusten ja tavaroiden liikkuminen on ulottunut myös maaseudulle, jossa ylirajaiset ilmiöt ovat muuttaneet sekä kirkonkyliä että syrjäkyliä. Tässä luvussa kerromme, millä tavalla 1700-luvulla aloitettu isojako, 1800-luvulla laajentunut kaupankäynti ja samoihin aikoihin alkanut kansalaisyhteiskunnan kasvu olivat ylirajaisia ilmiöitä, jotka vaikuttivat maaseutuyhteisöjen rakentumiseen ja muutokseen. Keskeisiä käsitteitämmme ovat ylipaikallisuus ja yhteenliittyneisyys. Niiden avulla korostamme sekä mittakaavan merkitystä että rajojen muuttuvaa luonnetta.

MAATALOUSHISTORIA ON OLLUT kaikkialla Euroopassa yleensä kansallisvaltiokeskeistä. Tästä syystä maaseudun ilmiöiden ylirajaisuus ja kansainvälinen vertailu ovat jääneet vähälle huomiolle.¹ Koska maatalous oli sidoksissa paikallisiin ympäristötekijöihin kuten maanlaatuun, veden saantiin ja ilmastoon, maataloustekniset innovaatiot eivät

¹ Thoen & Van Molle 2006.

voineet siirtyä maasta toiseen samalla tavalla kuin teolliset innovaatiot, vaan ne piti sopeuttaa paikallisiin olosuhteisiin. Maatalousyhteisöt kehittivät myös omia, paikallisia ratkaisujaan. Ympäristösidonnaisuudestaan huolimatta esiteollisen maatalouden ilmiöille on löydettävissä yllirajaisia kytköksiä, sillä maatalouden haasteet olivat pohjimmiltaan samanlaisia vähintäänkin kansallisvaltioita laajemmilla alueilla.

Maaseutu muuttui ja muuntui osana ihmisten, ajatusten ja tavaroiden liikkumiseen vaikuttaneita taloudellisia tapahtumia ja virtauksia. Silti maaseudun tieteellinen tutkimus perustui aluksi päinvastaiseen ajattelutapaan, ja etenkin kansatiede ja folkloristiikka kiinnostuivat kaikesta, mikä oli rajattua ja liikkumatonta – ne edustivat tutkijoille jotakin aitoa ja alkuperäistä. Näiden tieteenalojen oletukset leimasivat pitkään käsityksiä suomalaisen maaseudun historiasta.² Muilla aloilla, esimerkiksi maatalous- ja historiatieteissä, tutkimuksen painopiste oli modernisaation ongelmassa, jotka hahmotettiin ensisijaisesti sosiaalisina kysymyksinä. Myös tämän jälkeen syntyneet maaseudun tutkimusperinteet ovat olleet osaksi ongelmalähtöisiä. Muun muassa siirtolaisuus nähtiin pitkään ongelmaksi eikä kaikille yhteiskunnille sisäsyntyiseksi ja niitä kehittäväksi ilmiöksi.³

Kaikenlaista rajat ylittävää liikkuvuutta ja vaihtoa säädeltiin ja rajoitettiin varhaismodernissa yhteiskunnassa monin tavoin. Tässä luvussa kysymme, millä tavoin rajoja ylittävät vuorovaikutussuhteet hahmottuivat maaseudulla ennen ensimmäistä maailmansotaa. Näkökulma on ollut harvoin esillä yllirajaisuutta koskevassa, laajassa teoreettisessa keskustelussa.⁴ Pitkäkestoiset, rajoja ylittävät sosiaaliset, kulttuuriset ja poliittiset tapahtumaketjut vaikuttivat niin paikallisyhteisöihin kuin alueisiinkin. Teemme näkyväksi, miten yllirajaiset, ylikansalliseksi luonnehdittavat ilmiöt muokkasivat maaseutuyhteisöjä, ja tarkastelemme, kuinka yhteisöt sulautuivat osaksi näitä prosesseja.

Tutkimme rajat ylittäviä tapahtumaketjuja kolmesta näkökulmasta. Jako on sekä kronologinen että temaattinen. Luvun aluksi analysoimme

2 Markkola ym. 2014, 10–14.

3 Engman 2016, 61–65.

4 Dubinsky ym. 2015.

tapoja, joilla isojako pantiin 1700-luvulla alulle ja toteutettiin. Tämän jälkeen tarkastelemme kauppaa, liikkuvuutta ja kulutuksen muotoja 1800-luvulla. Lopuksi kiinnitämme erityistä huomiota kansalaisyhteiskunnan kasvuun maaseudulla 1800-luvun lopulta 1900-luvun alkuun.

Keskustelua ylirajaisista lähestymistavoista jäsentävät monet analyttiset käsitteet, joista tässä luvussa keskeisiä ovat ylipaikallisuus ja yhteenliittyneisyys. Ylipaikallisuudella voimme osoittaa mittakaavan merkityksen ja sen, kuinka eri yhteiskuntien välisillä yhteyksillä ja kytköksillä voi olla suuri vaikutus pienissä maaseutuyhteisöissä. Mittakaava, se tosiasia, että maaseutu tavallisesti muodostui pienemmistä yhteisöistä, vaikuttaa siihen, että yhteenliittyneisyys voi saada maaseudulla eri merkityksen kuin kaupungeissa.⁵ Käsitevalinnalla haluamme ottaa huomioon rajojen – ja ylirajaisuuden –vaihtelevan luonteen, joka pätee myös valtakunnan sisäisiin alueisiin.

Talonpojat, maanjaot ja maatalouden muutos

Suomalaisessa tutkimuksessa kansallisvaltiokeskeisyys on korostunut maanomistusolojen, viljelyjärjestelmien ja maanjakojen tarkastelussa. Esimerkiksi erilaisten auratyypin leviämissuunnat tunnetaan verrattain hyvin, mutta kesannointimenetelmien tai vaikkapa sarkajaon kansainvälinen vertailu jää suomalaisessa tutkimuksessa usein maininnan tasolle. Isojaon ja sen jälkeen toimitetun uusjaon kautta on mahdollista tarkastella myös viljelymenetelmien muutoksia ja niihin vaikuttaneita – usein ylirajaisia – tekijöitä, kuten maa- ja metsätaloustuotteiden kysynnän kasvua.

Ennen 1700-luvun loppua merkittävä osa maa-alasta oli joko osan aikaa vuodesta tai koko vuoden yhteisnautinnassa. Suurin osa tiluspinta-alasta oli niin kutsuttua yhteismaata eli metsää, laidunta tai vesistöä, jota useat ihmiset ja kotitaloudet saivat käyttää vähintään periodiluonteisesti.⁶ Yhteismaalla tapahtui rakennus- ja polttopuiden hankinta ja karjan laiduntaminen, mutta niillä myös kaivettiin turvetta, kalastettiin, metsästettiin ja kaskettiin. Kylien pelto- ja niittyvainiotkin olivat tavallaan yhteismaita, kun niitä käytettiin laitumina sadonkorjuun jälkeen.

Eurooppalaisen maalaismaiseman kenties tyyppillisin piirre oli tilusten seka-asema, johon viitataan sarkajaon ja lohkojaon käsitteillä. Sarkajaossa

⁵ Greiner & Sakdapolrak 2013, 373–384.

⁶ De Moor ym. 2002, 19.

yksittäisen viljelijän tilukset koostuivat pitkistä ja kapeista kaistaleista, jotka sijaitsivat eri puolilla yhteisvainioita limittäin naapureiden sarkojen kanssa. Lohkojaosta voidaan puhua silloin, kun palstat olivat muodoltaan suorakaiteita. Koska viljelypalstoja oli paljon, niitä ei aidattu erikseen, vaan aitaus rakennettiin koko yhteisvainion ympärille.⁷ Toinen eurooppalaisen maatalouden tyyppillinen piirre oli säännöllinen, koko kylän kattava kesannointijärjestelmä. Yleisin eurooppalainen menetelmä oli kolmi-vuoroviljely, jossa kevät- ja syysvilja sekä kesanto vuorottelivat. Suomessa sarkapelloilla noudatettiin pääsääntöisesti kaksivuoroviljelyä, jossa pelto kesannoitiin joka toinen vuosi. Säännölliseen kesannointiin kuului aktiivinen maanmuokkaus, jonka avulla ehkäistiin rikkakasvien leviämistä ja pidettiin yllä maaperän ravinnepitoisuutta.

Yhteisvainiojärjestelmä ei kuitenkaan levinnyt kaikkialle Eurooppaan. Suomessakin se rajoittui lounaisille peltoviljelyalueille, sillä Itä- ja Pohjois-Suomessa pellot ja niityt olivat yksityisessä nautinnassa jo ennen isojakoa. Tämä johtui hajanaisesta asutuksesta ja elinkeinorakenteesta. Yhteisvainiot liittyivät tiiviiseen kyläasutukseen, mutta Itä-Suomessa harjoitettu kaskeaminen ehkäisi tämän tyyppisen asutusmuodon leviämistä.⁸

Kun yhteismaiden yksityistäminen käynnistyi 1700- ja 1800-luvuilla, yhteisvainioilla oli takanaan yli tuhatvuotinen historia.⁹ Järjestelmää oli pitänyt yllä peltoviljelyn ja karjanhoidon lähes symbioottinen vuorovaikutus. Yhteiset pelto- ja niittyvainiot aidattiin, jotta karja ei olisi tallannut satoa. Kylien takamaat pidettiin avoimena laidunmaana, sillä yksityiset laitumet olisivat edellyttäneet valtavasti työtä ja aidaspuuta.¹⁰ Esiteollinen maatalous olisi ollut mahdotonta ilman riittävää karjaa: pellot tarvitsivat karjanlantaa lannoitteeksi ja viljelijät vetoeläimiä maanmuokkaukseen. Vetoeläimien tarve korostui Pohjoismaissa, jossa kasvukausi oli lyhyt ja maataloustyöt oli tehtävä verrattain lyhyessä ajassa.¹¹

Sarkajaon pitkäikäisyys osoittaa, että tilusten seka-asema ei ollut erityinen ongelma. Kotitaloudet ehtivät työstää yhden työpäivän aikana mahdollisesti vain yhden tai kaksi sarkaa. Tämän jälkeen työväki palasi vetoeläintensä kanssa kotiin.¹² Sarkajako mahdollisti rajallisen työvoiman tehokkaan hyödyntämisen. Jos tilukset olisivat olleet yhdessä paikassa,

7 Roeck Hansen 1996; Renes 2010.

8 Wirilander 1989.

9 Renes 2010; Devroey & Nissen 2015, 38.

10 Dahlman 1980; Korhonen 2013.

11 Gadd 2005.

12 McCloskey 1975, 78.

koko sato olisi tuleentunut yhdellä kertaa.¹³ Yhteisnautintaa ohjasi vainiopakko, joka edellytti, että kaikkien kylän talollisten oli noudatettava yhteistä kesannointimenetelmää. Jos yksittäinen talonpoika päätti poiketa kylän viljelykierrasta, naapurit palauttivat hänet ruotuun.¹⁴ Kun talonpojat viljelivät maata pääosin omiin tarpeisiinsa, vainiopakosta oli tuskin merkittävää haittaa, eikä talonpojilla ollut tarvetta sopeuttaa maatalouttaan kysynnän vaihteluihin. Tilanne kuitenkin muuttui, kun omavaraistaloudesta siirryttiin kohti markkinavetoista maataloutta.

Isojako ja yleiseurooppalainen aitaamisliike

Yhteismaiden katoaminen eurooppalaiselta maaseudulta oli vuosisertainen prosessi. Englannissa yhteismaita ryhdyttiin yksityistämään jo 1200-luvulla, ja ensimmäinen intensiivisempi jakso ajoittui 1400- ja 1500-lukujen vaihteeseen. Eräiden arvioiden mukaan noin 45 prosenttia Englannin maa-alasta oli jo 1500-luvun alussa jaettu yksityiseen nautintaan tai ei ollut alun perinkään ollut yhteisnautinnassa. Yksityistäminen lisääntyi 1600-luvulla, kun maataloustuotteiden kysyntä kasvoi, ja vuosina 1750–1820 viimeisetkin yhteisvainiot yksityistettiin. Tälle aitaamisliikkeenä tunnetulle ilmiölle oli tyypillistä suurmaanomistajien keskeinen rooli. Englannin kuningas pyrki rajoittamaan aitaamisia lähinnä niiden aiheuttamien mellakoiden vuoksi. Manner-Euroopassa ja Pohjoismaissa yksityistämisen prosessi muodostui pääosin hyvin toisenlaiseksi. Yhteismaita jaettiin jo varhain myös muualla Euroopassa, erityisesti nykyisen Belgian ja Hollannin alueilla, mutta pääosin sarkapeltojen ja yhteismaiden häviäminen oli seurausta valtiojohtoisesta reformipolitiikasta.¹⁵

Valtiojohtoisten maanjakouudistusten edelläkävijänä pidetään usein pohjoissaksalaista Lauenburgin herttuakuntaa, jossa yhteisnautintaa ryhdyttiin purkamaan 1700-luvun alussa. Toiminta oli kuitenkin alueellisesti hyvin rajoittunutta. Varsinaisesti reformien sarja käynnistyi Ruotsista, jossa uudistus tunnettiin nimellä isojako. Ensimmäiset sarkajaon purkamisen mahdollistaneet määräykset annettiin vuonna 1749, ja ensimmäinen valtakunnallinen isojakoasetus säädettiin vuonna 1757. Yhteismaiden yksityistämiseen tähtäävää lainsäädäntöä laadittiin samoihin aikoihin myös Tanskassa ja Preussissa, kun taas muualla Manner-Euroopassa val-

13 Fenoaltea 1976; Gadd 2005, 75.

14 Innamaa 1952, 29.

15 Alaluvun tiedot perustuvat pääosin teokseen Talvitie 2013 ja siinä mainittuun kirjallisuuteen.

tiot aktivoituivat pääosin 1760–1770-luvuilla. Ruotsin kruunun aktivoitumista selittää geopolitiikka. Suuressa Pohjan sodassa (1700–1721) menetetty suurvalta-asema kannusti ruotsalaista valtaeliittiä kiinnittämään huomiota maan sisäisten olojen kehittämiseen. Etenkin Baltian provinsien menetystä pidettiin ongelmallisena, koska ne olivat olleet tärkeitä viljantuotantoalueita. Suurvalta-ajalta periytyvä tehokas ja keskusjohtoinen hallintojärjestelmä edesauttoi valtiojohtoista reformipolitiikkaa.

Tutkimuskirjallisuudessa on jonkin verran pohdittu eurooppalaisen maareformien suhdetta. Niiden tavoitteet olivat ilmeisen yhtäläisiä. Maatalouden tuottavuuden kasvattaminen, väestönkasvun kiihdyttäminen ja maatalouden modernisoiminen olivat keskeisiä kaikkialla, missä yhteismaita jaettiin 1700- ja 1800-luvuilla. Uudistuksilla vaikuttaisi olleen yhteinen esikuva: englantilainen aitaamisliike. Ruotsissa aitaamisliikkeen saavutuksista oltiin tietoisia viimeistään vuoden 1753 jälkeen, jolloin Turun Akatemian professori Pehr Kalm julkaisi ensimmäisen niteen tunneta matkakertomuksestaan *En Resa til Norra America*. Tällä matkallaan Kalm pääsi tutustumaan myös englantilaiseen maaseutuun kesällä 1748. ”Tänään saimme nähdä selkeitä todisteita siitä, kuinka haitallista maamiehelle onkaan viljellä tiluksiaan sarkajaossa yhdessä naapureidensa kanssa, sekä siitä, kuinka edullista on viljellä yksittäistilaa ja omia erillisiä tiluksia, joita voi viljellä oman mielensä mukaan,” Kalm kuvaa vaikutelmiaan Hertfordshiren maakunnasta. Pensasaidoin erotetuissa tiluksissa oli Kalmin mukaan se etu, että maamiehet saattoivat kylvää niihin leipäviljan ohella juureksia, perunoita, herneitä ja palkokasveja. Sarkajaossa tätä mahdollisuutta ei yhteisen kesannoinnin vuoksi ollut.

Aitaamisliikkeellä ei tosi asiassa ollut niin suurta vaikutusta maatalouden tuottavuuden kasvuun kuin vielä 1980-luvulla oletettiin.¹⁶ Aikalaisille yhteys oli kuitenkin itsestään selvä. Kaikkialla 1700-luvun Euroopassa oltiin yksimielisiä siitä, että englantilaisen maatalouden korkea tuottavuus johtui nimenomaan edistykselliset vuoroviljelymenetelmät mahdollistavasta aitaamisliikkeestä.

Ajatus isojaosta esitettiin ensimmäisen kerran jo vuonna 1746, kun Ruotsin tiedeakatemian sihteeri Jacob Faggot julkaisi pamflettinsa *Svenska landtbrukets hinder och hjälp* (Ruotsin maatalouden esteet ja apu). Faggot ei viittaa suoraan Englannin esimerkkiin, ja tämän vuoksi muutamat tutkijat ovat pitäneet ideaa isojaosta puhtaasti kotimaisena

16 Allen 2009, 57–79.

keksintönä. Kalmin kuvaus kuitenkin entisestään vahvasti isojaon puolestapuhujien käsitystä uudistuksen tähdellisyydestä. Myös Faggot viittaa Englannin esimerkkiin vuonna 1755 laatimassaan muistiossa, jonka pohjalta ensimmäinen valtakunnallinen isojakoasetus säädettiin kaksi vuotta myöhemmin.

Mikä oli sitten yhteisen, maanjakoihin pyrkivän ideologian merkitys? On esitetty, että eurooppalaiseen reformiliikkeeseen vaikutti maatalouden merkitystä korostanut ranskalainen fysiokratismi, joka kiteytyi koherentiksi taloustieteelliseksi suuntaukseksi samoihin aikoihin, kun ensimmäiset reformihankkeet käynnistyivät Euroopassa. Samoin Tanskassa vuosina 1760–1810 toteutetut radikaalit maareformit saivat inspiraationsa fysiokratismista.¹⁷ Tässä suhteessa isojako poikkesi rintamasta. Ajatus maanjakoreformin tarpeellisuudesta esitettiin jo 1740-luvulla, jolloin ruotsalainen talouspoliittinen ajattelu oli vielä merkantilistista. Ranskalaisen fysiokraattien kirjoitukset heijastuivat Ruotsin talouspolitiikkaan vasta 1760-luvulta lähtien. Silti ei ole mahdollista täysin yhtyä arvioon, että isojako olisi ollut puhtaasti pragmaattinen hanke.¹⁸ Uudistuksen taustalta löytyy vahva luottamus maanomistusoikeuksien kannustavaan vaikutukseen, mitä voidaan pitää varsin liberaalina ajattelutapana 1700-luvun yhteiskunnassa. Faggotin 1755 laatiman muistion muutamat sanankäänteet kuvastavat hyvin luottamusta: ”Kun tilukset ovat omia, voi ahkera maamies hankkia merkittäviä tuloja maataloudellaan, mitä ei tarvitse sen enempää todistella; mutta jos tilukset ovat sarkajaossa tai muuten seka-asemassa, niin ovat ahkeruus ja huolenpito turhaa, tämän tietää jokainen, joka tuntee maataloutta.”¹⁹

Eurooppalaisten maanjakoreformien suurimmat erot liittyivät toteutustapaan, kuten lainsäädännön pakottavuuteen ja tavoitteiden laajuuteen. Yhtä ääripäätä edusti Ranska, jossa yhteismaajakojen toteuttaminen perustui pitkälti vapaaehtoisuuteen ja jossa sarkajako purettiin monin paikoin vasta 1900-luvulla. Sen sijaan Tanskassa, Preussissa ja Ruotsissa valtiovalta otti aktiivisemmän roolin ja uudistus vietiin läpi tehokkaammin. Lainsäädännön pakottavuus korostui Ruotsissa, jossa isojako oli mahdollista toteuttaa, vaikka vain yksi kylän talollisista anoi uutta jakoa. Naapureiden mielipiteistä ei tarvinnut välittää, mutta heitä oli informoitava hankkeesta. Tämä niin kutsuttu ehdottoman jakovallan periaate kir-

17 Demélas & Vivier 2003; Christensen 2004.

18 Jutikkala 1958, 241–242.

19 Faggot 1755/1946, 285.

jattiin ensimmäisen kerran vuoden 1757 asetukseen. Vuoden 1749 maanmittausohjesäännössä vaadittiin vielä koko kylän yhteispäätöstä. Ehdottoman jakovallan periaate oli eurooppalaisittain radikaali.

Isojakotoimituksia käynnistettiin myös viranomaisaloitteesta. Suomen kannalta suurin merkitys oli sillä, että maajakouudistus yhdistettiin yleisiin verollepanoihin. Jos jollakin seudulla tehtiin veromittauksia, samalla piti tehdä isojakko, vaikka yksikään maanomistaja ei olisi sitä anonut. 1700-luvulla näin tapahtui Pohjanmaalla, Savossa ja Karjalassa. 1800-luvulla verollepanot veivät isojaon Viipurin lääniin, Länsipohjaan kuuluneisiin pitäjiin ja Ylä-Lappiin. Viranomaisille annettiin aloiteoikeus myös Turun ja Porin sekä Uudenmaan ja Hämeen lääneissä. Vuosina 1757–1766 taloudelliset deputaatit, isojakotöiden valvomista varten perustetut sääty-pohjaiset erityiselimet, saivat käynnistää jakotoimituksia mainittujen läänien alueella yhteistyössä Suomen maanmittauskomission johtajan kanssa. Vuosien 1765–1766 valtiopäivillä taloudelliset deputaatit lakkautettiin ja isojakotöiden valvonta siirrettiin kokonaisuudessaan läänien maaherroille. Samassa yhteydessä maaherroille annettiin oikeus antaa pittäjäkohtaisia määräyksiä isojaon toimeenpanosta.²⁰

Viranomaisten laajat toimivaltuudet tekivät isojaon toteutustavasta eurooppalaisittain poikkeuksellisen, koska vain Suomessa viranomaisten rooli nousi näin suureksi. Jopa Ruotsissa, joka sentään oli samaa valtakuntaa, sovellettiin lievempää lainsäädäntöä. Ruotsalaisten läänien maaherroilla oli oikeus tehdä aloitteita ainoastaan kylissä, joissa kaikki tilat olivat kruununtiloja. Se, että Pohjalahden eri puolilla sovellettiin erilaista lainsäädäntöä, selittyy Suomen taloudellisen kehittämisen politiikalla (*Finlands ekonomiska upphjelpande*). Politiikka oli noussut valtiopäivien agendalle epäonnisen hattujen sodan jälkeen, ja sen tavoitteena oli Ruotsin itäisten maakuntien väestön luottamuksen vahvistaminen kahden miehityskauden jälkeen. Pohjanmaan veroreformi oli osa samaa poliittista agenda. Vastaavaa aluepolitiikkaa harjoitettiin Skånessa, joka sai oman isojakoasetuksensa vuonna 1757 ja jonne määrättiin suomalaisten läänien tavoin erityiset maanmittauskomissiot jakoja toimittamaan. Aloiteoikeuden osalta noudatettiin kuitenkin yleisvaltakunnallista lainsäädäntöä.²¹

Eurooppalaiset maareformit erosivat toisistaan sen suhteen, mihin hankkeisiin yhteismaiden yksityistäminen yhdistettiin. Tanskassa ja Sak-

20 Talvitie 2013.

21 Bäck 1984.

Museovirasto.

sassa maareformeihin kuului keskeisesti feodaalisten rasiitteiden purkaminen eli ”talonpoikien vapautus”. Prosessin seurauksena maaorjuus lakautettiin niiltä seuduilta, joilla se oli ollut vielä voimassa, ja vuokratiljelijöille annettiin mahdollisuus lunastaa viljelemänsä maat kartanoilta. Valtiot edistivät lunastuksia myöntämällä talonpojille luottoja.²²

Suomessa suurin merkitys oli isojakojen yhdistämisellä yleisiin verollepanoihin. Ei ollut järkevää mitata ja kartoittaa kokonaista lääniä kahteen kertaan, ensin verotuksen tarpeisiin ja sitten uuden maanjaon takia. Kumpikin uudistus palveli paikallisten asukkaiden pitkäaikaisia vaatimuksia. Pohjanmaalla ja Savossa uutta verollepanoa oli ryhdytty vaatimaan jo 1600-luvulla, ja alusta lähtien ymmärrettiin, että kunnollinen verollepano edellytti uutta maanjakoa. 1770-luvulla isojakoon kytkettiin liikamaiden erottaminen. Talonpoikien katsottiin olevan oikeutettuja pitämään ai-noastaan tietty määrä maata yhtä manttaalia eli veroyksikköä kohden. Yli-

22 Rösener 1994.

jäämäämaat otettiin valtiolle uudisasutukseen. Vuonna 1777 ylärajaksi määriteltiin 600–1200 tynnyrinalaa eli noin 300–600 hehtaaria. Myöhemmin ylärajaa nostettiin seudusta riippuen selvästi korkeammaksi, Lapissa jopa useisiin tuhansiin hehtaareihin. Kruunu antoi talonpojille mahdollisuuden lunastaa liikamaiksi määritellyt maa-alueet takaisin joko kokonaan tai osittain veronkorotusta vastaan, ja metsäseuduilla tätä oikeutta käytettiin runsaasti. Myöhemmin liikamaita annettiin ruukkiteollisuudelle, mihin talonpojat eivät aina suhtautuneet rakentavasti. Ylipäätään liikamaiden erottaminen oli kivulias prosessi, koska talonpojat eivät mielellään luovuttaneet vanhoja nautinta-alueitaan kruunulle vastikkeettomasti.²³

Kolmas isojakoon yhdistetty osatekijä oli kyläasutuksen hajauttaminen. Vuoden 1762 asetuksessa maanomistajille annettiin mahdollisuus muuttaa asuin- ja talousrakennuksensa pois kyläkeskuksesta jakotoimituksen yhteydessä. Ulosmuutot perustuivat vapaaehtoisuuteen, mutta myöhemmin ne tehtiin pakollisiksi kylissä, joissa tonttialue oli kovin ahdas. Myös muualla Ruotsissa ja Tanskassa ryhmäkylien asutuksen hajauttaminen nostettiin yhdeksi keskeiseksi tavoitteeksi. Tanskan osalta on esitetty, että talonpojat niskuroivat yhteismaajakojen sijasta juuri tätä vastaan. Maalaisraivas ei ollut valmis luopumaan vanhasta asumusmuodostaan.

Isojaon eteneminen Suomessa

Jakolainsäädännön pakottavuus antoi – ainakin teoriassa – hyvät lähtökohdat uudistukselle. Tanska on tästä hyvä esimerkki. Siellä maatalousreformit saatiin vietyä läpi tehokkaasti vain muutamassa kymmenessä vuodessa 1780-luvulta 1810-luvulle. Suomessa isojaon toimeenpano muodostui kuitenkin selvästi pitemmäksi prosessiksi. Alkuvaiheessa 1750- ja 1760-luvuilla jakotoimitukset keskittyivät Suomenlahden ja Pohjanlahden rannikkopitäjiin. Suomen tiетävästi ensimmäinen isojako toimitettiin Uudenkaarlepyyn kirkonkylässä vuonna 1753 eli jo ennen valtakunnallista isojakoasetusta. Toimitukset levisivät 1770-luvulla sisämaahan, ja 1800-luvun alkuun mennessä suurin osa Etelä-Suomesta oli saatu jaettua. Maanmittaushallituksen vuonna 1922 julkaiseman selvityksen mukaan jaot etenivät parhaiten Uudellamaalla, jossa 72 prosenttia tilusalasta oli jaettu vuoden 1800 loppuun mennessä. Vaasan läänissä oli vastaavassa

23 Saarenheimo 1983, 47–53.

ajassa ehditty jakaa 64 prosenttia tilusalasta, Turun ja Porin läänissä 54, Hämeen läänissä 44 ja Kuopion läänissä 35 prosenttia. Mikkelin läänissä tilusalasta oli saatu jaettua vain kymmenen prosenttia ja Oulun läänissä ainoastaan kolme prosenttia.²⁴

Jaot keskittyivät 1800-luvulla Itä- ja Pohjois-Suomeen sekä osittain Turun ulkosaaristoon, jossa oli muutamia jakamattomia kyliä vielä niinkin myöhään kuin 1920-luvulla.²⁵ Viipurin läänissä jaot käynnistyivät vuoden 1828 jälkeen, jolloin lääniä varten annettiin oma isojakoasetus. Jaot etenivät tehokkaasti: 1840-luvulle tultaessa reformi oli saatu valmiiksi muualla paitsi lahjoitusmaa-alueilla, jotka jätettiin ensi vaiheessa jakojen ulkopuolelle. Lahjoitusmaiden jaot käynnistyivät vasta vuonna 1867, kun valtio päätti lunastaa lahjoitusmaat niiden omistajilta. Viimeisenä jakotoimitukset levisivät Kuusamoon, Enontekiölle ja Utsjoelle, missä yhteismaita jaettiin vielä toisen maailmansodan jälkeen. Suomen viimeinen isojako saatiin päätökseen Peltovuoman jakokunnassa Enontekiöllä vuonna 1964 – yli 200 vuotta uudistuksen käynnistymisen jälkeen. Pohjois-Suomen maareformin myöhäisyys johtui aluksi siitä, että Kajaanin kihlakunnan sekä Kuusamon, Kemijärven ja Kuolajärven (Sallan) pitäjien asukkaat anoivat lykkäystä isojaon toimeenpanoon Kustaa III:n sodan aikoihin (1788–1789). Kruunu myöntyi anomukseen sillä ehdolla, että alueiden asukkaat sitoutuivat ylläpitämään vakinaista rajakomppaniaa. Vuonna 1796 Pudasjärven pitäjän asukkaille myönnettiin lykkäys isojaon ja verollepanon toimittamisesta pitäjän vähäväkisyyden ja köyhyyden vuoksi. Kajaanin ruutusopimus kumottiin vuonna 1841, ja samalla kumottiin päätös Pudasjärven lykkäyksestä. Kuusamossa, Kemijärvellä ja Sallassa yhteismaiden jakaminen käynnistyi vuoden 1879 jälkeen, kun valtiopäivät antoi säädöksen väli aikaisten lohkojen muodostamisesta. Lopullinen isojako säädettiin toimitettavaksi vuonna 1898 annetulla asetuksella, mutta aikaa kului vielä yli 60 vuotta, ennen kuin pohjoisimmatkin kolkat oli jaettu.²⁶

Isojaon edistymiseen vaikuttivat useat tekijät. Seuduilla, joilla jaot etenivät kylästä toiseen yksityisten aloitteiden seurauksena, keskeisin vauhdittava tekijä oli kaupunkien ja teollisuuslaitosten läheisyys. Uudellamaalla jaot edistyivät parhaiten Helsingin kaupunkia ympäröivällä maaseudulla, jossa toimi useita merkittäviä kauppasahoja, tiiliruukkeja ja muita pienempiä teollisuuslaitoksia. Viaporin merilinnoituksen rakenta-

24 Talvitie 2013, 95.

25 Gardberg 1930.

26 Nohrström 1933.

minen vauhditti maareformia. Varhaisia jakoja toimitettiin rautaruukkien ja Svartholman linnoitustyömaan läheisyydessä. Varsinais-Suomesta ja Satakunnasta isojaon eteneminen tunnetaan huonommin, mutta pitäjänhistorioiden perusteella varhaiset jaot keskittyivät Turun ympäristöön ja Perniön ruukkialueelle sekä Satakunnassa Kalannin, Merikarvian ja Ulvilan rauta- ja sahateollisuuskeskittyymiin. Kysyntäkeskittymien läheisyydessä yhteisten resurssien hyödyntämiseen kohdistui toisenlaisia paineita kuin seuduilla, joilla yhteismaita käytettiin pääosin omiin tarpeisiin. Lisäksi ruukit ja sahalaitekset tarjosivat talonpojille mahdollisuuden lisätuloihin, mikä helpotti maanmittaustoimitusten rahoittamista.²⁷

Myös maanomistuksella oli oma merkityksensä. Seuduilla, joilla merkittävä osa tiloista kuului säätyläisille, jakotoimitukset yleistyivät varhain. Varsinkin rautaruukkien omistajat anoivat aktiivisesti yhteismaajakoja, mutta myös talonpojat tekivät isojakoaloitteita. Koko Uudenmaan alueella puolet 1700-luvun aloitteista oli säätyläisten alulle panemia; talonpoikien osuus aloitteentekijöistä oli 44 prosenttia. Viidessä prosentissa tapauksista säätyläiset ja talonpojat olivat allekirjoittaneet anomuksen yhdessä. Samansuuntaisia tuloksia on löydetty nykyisen Ruotsin alueelta. Esimerkiksi Lysingin kihlakunnassa Itä-Götanmaalla talonpojat olivat mukana 65 prosentissa vuosina 1749–1772 laadituista anomuksista joko yksin tai yhdessä säätyläisnaapurinsa kanssa. Ainakin osa talonpojista näki isojaossa enemmän mahdollisuuksia kuin uhkia.²⁸

Kun isojako yhdistyi verotukseen, prosessi noudatti toisenlaista loogiikkaa. Maanjakotoimitukset olivat ensinnäkin sidoksissa verollepanojen valmistumiseen. Savon ja Karjalan läänin verollepanoasetuksessa säädettiin erikseen, että maanmittarin oli aloitettava isojakotoimitus välittömästi sen jälkeen, kun yhteisnautinnassa ollut talo oli pantu verolle. Toiseksi mittaukset suoritettiin pitäjäkohtaisesti. Komissiomaanmittarit eivät saaneet ottaa vastaan muita toimeksiantoja ennen kuin koko pitäjä oli jaettu. Jos isojaot etenivät yksityisten aloitteesta, periaatteesta ei ollut tarpeen pitää kiinni, vaan maajaot etenivät kylä tai jakokunta kerrallaan sen mukaan, mistä anomuksia kulloinkin laadittiin.²⁹

Kolmas isojaon etenemiseen vaikuttanut seikka oli viranomaisien harvinaisuus. Jakotoimitukset käynnistettiin seuduilla, joilla maaherra tai muut viranomaiset arvelivat niistä olevan eniten hyötyä. Maanmittareiden saa-

27 Talvitie 2013, 88–96.

28 Bäck 1984, 209–215; Talvitie 2013, 117.

29 Kuusi 1914, 99.

tavuus vaikutti hyvin konkreettisesti isojaon etenemiseen. Maaherra ei voinut antaa toimitusmääräystä, jos maanmittarit olivat täystyöllistettyjä. Vuonna 1784 maaherrat saivat kamarikollegiolta määräyksen, jonka mukaan jakotoimitukset oli keskitettävä alueille, missä oli laajoja, liikamaiksi kelpaavia takamaita. Ei ole kuitenkaan tutkittu, missä määrin määräys ohjasi maaherrojen toimintaan. Oletettavasti myös taloudellisilla pohdintoilla oli keskeinen rooli. Ei ole sattumaa, että esimerkiksi Kainuussa ja Lapissa yhteismaajaot käynnistyivät samaan aikaan metsäteollisuuden voimakkaan laajentumisen kanssa. Valtiovalta halusi kiirehtiä jakoja, jotta se saisi liikamaat erotettua valtiolle, ennen kuin tukkikauppa ehtisi tyhjentää metsät.³⁰

Isojaon vaikutukset

Isojaon vaikutukset tunnetaan toistaiseksi puutteellisesti. Eniten on tutkittu tilusrakennetta. Tilusten pirstaloitumista onnistuttiin vähentämään parhaiten Satakunnassa, Pirkanmaalla ja Itä-Uudellamaalla, missä suurin osa tiloista sai yhteisvainioista korkeintaan yhden lohkon. Sen sijaan Varsinais-Suomessa ja Hämeessä lohkojen määrä jäi usein niin suureksi, ettei talonpoikien kannattanut aidata peltojaan erikseen. Näin tapahtui etenkin Vanajan Hämeen ja Lounais-Hämeen vanhoilla viljelyseuduilla.³¹ Itä- ja Pohjois-Suomessa, minne sarkajakoinen vainiojärjestelmä ei koskaan levinnyt, isojaon luonne oli toisenlainen. Siellä suurin merkitys oli talojen harjoittamilla keskinäisillä tilusten vaihdoilla, joiden avulla viljelmät pyrittiin kokoamaan mahdollisimman harvoihin ja yhtenäisiin lohkoihin. Ainakin Savossa tässä onnistuttiin ilmeisen hyvin.³²

Yhteismaajaoille vaikuttaisi olleen tyypillistä menettely, jossa metsät jaettiin kyläkeskuksesta takamaalle ulottuviksi pitkiä ja kapeiksi kais-taleiksi. Jos kylässä oli useita taloja, metsäpalstoista tuli pahimmillaan hankalasti käytettäviä, ja esimerkiksi laiduntamista oli usein pakko jatkaa koko kylän alueella yhteismaajaoista huolimatta. Yhteislaiduntaminen vaikuttaisi jatkuneen kaikkialla Suomessa pitkälle 1800-luvun puolelle. Itä- ja Pohjois-Suomessa yhteiset metsälaitumet olivat yleisiä vielä 1930-luvulla varsinkin pienillä, alle kymmenen peltohehtaarin tiloilla.³³

30 Saarenheimo 1983; Huhtamies 2008, 321–323.

31 Saarenheimo 1983; Talvitie 2016.

32 Wirilander 1989, 209.

33 Jäntti 1945, 157–158.

Asutuskehitys tunnetaan parhaiten Etelä-Pohjanmaalta. Laihian, Iso-kyrön ja Vähäkyrön pitäjissä väestö kasvoi isojaon aikoihin nopeammin kuin sitä ennen tai sen jälkeen. Tämä oli seurausta lisääntyneestä avoitusvuudesta ja sen myötä kasvaneesta hedelmällisyydestä. Isojakoprosessin aikana maatiloja halottiin ja uusia torppia perustettiin runsaasti. Maataloustuotanto kasvoi, sillä torppien yleistyminen lisäsi uudisraivausta. Kokonaisuudessaan isojaolla vaikuttaisi olleen juuri sellainen myönteinen vaikutus asutuskehitykseen, jota uudistuksen puolestapuhujat olivat tavoitelleet.³⁴

Vaikutukset maataloustuotannon käytäntöihin jäivät silti todennäköisesti vähäisiksi. Ei ole tiedossa, että suomalaisella maaseudulla olisi siirrytty edistyksellisiin viljelymenetelmiin vielä 1700-luvun lopulla, jolloin valtaosa sarkapelloista katosi eteläiseltä peltoviljelyalueelta. Maataloutta harjoitettiin keskiajalta periytyvin kesannointimenetelmin ja työvälinein pitkälle 1800-luvun puolelle. Tuottavuuden muutokset olivat ilmeisesti vähäisiä. Kasvinviljelyn tuottavuus kasvoi suunnilleen samassa tahdissa väestönkasvun kanssa 1700-luvun alusta 1850-luvulle. Maataloustuotannon kasvu oli pääasiassa seurausta uudisraivauksesta, sillä pinta-alasadot pysyivät ennallaan tai kaskialueilla jopa pienenivät.³⁵

Vaikka isojaon vaikutukset näyttävät jääneen vähäisiksi maataloustuotannon tehokkuuden kannalta, maatalouden tuottavuus saattoi silti kohentua joillakin paikkakunnilla. Maanmittari C. P. Hagströmin 1775 laatiman kuvauksen mukaan peltoviljelyn tuottavuus oli kasvanut Helsingin pitäjässä isojaon seurauksena, koska peltoja ryhdyttiin ojittamaan ja lannoittamaan kunnolla. Hänen mukaansa jyväluku oli noussut kahdeksasta kahteentoista.³⁶ Jos Hagströmin arvio pitää edes suurin piirtein paikkansa, muutos oli merkittävä. Helsingin pitäjän välittömässä läheisyydessä sijaitsi Viaporin linnoitustyömaa, joka kasvatti maa- ja metsätaloustuotteiden kysyntää. Varmimmat todisteet maanjakoreformin vaikutuksista maataloustuotantoon on saatu Skånesta. Tilakohtaisen aineiston perusteella isojako edisti lievästi tuottavuutta. Tutkijat selittävät vaikutuksen Hagströmin tapaan ojituksen paranemisella.³⁷

Yhteismaiden yksityistämisellä oli sosiaalisia vaikutuksia, joista merkittävimmät liittyivät maattoman väestön kohtaloihin. Yhteiskuntafiloso-

34 Rantanen 1997.

35 Soininen 1974.

36 Hagström 1775/1885. Jyväluku tarkoittaa keskimääräistä jyvien lukumäärää/tähkä.

37 Olsson & Svensson 2010.

fit Karl Marx ja Friedrich Engels nostivat kysymyksen esiin jo 1800-luvun Englannissa. Heidän mukaansa yhteismaat toimivat pienviljelijöiden ja maattomien turvaverkkona, johon köyhyysrajalla eläneet väestöryhmät saattoivat nojautua katovuosina. Yhteismaiden yksityistämisen seurauksena turvaverkko katosi ja maattomien toimeentulo riippui palkkatyöstä. Myöhemmässä historiantutkimuksessa marxilainen tulkinta aitaamisliikkeen sosiaalisista vaikutuksista on saanut sekä tukijoita että vastustajia.³⁸ Muun Euroopan osalta tutkimusta on tehty vähemmän, mutta tendenssi vaikuttaa hyvin yhtenevältä: maaton väestö oli maareformien suurin häviö.³⁹ Suomessa yhteismaajakojen vaikutukset olivat sidoksissa tilattomien sosiaaliseen asemaan. Sotilailla, käsityöläisillä ja torppareilla vaikutukset rajoituivat pääosin tilusten ja tonttien siirtoihin. Maaseudun irtain työväestö saattoi sen sijaan joutua luopumaan viljelmistään isojaon yhteydessä.⁴⁰

Yhteismaiden lopullinen häviäminen uusjakojen myötä

Yhteisvainiojärjestelmä ja siihen liittyvä ryhmäkyläasutus katosivat eteläsuomalaiselta maaseudulta varsinaisesti vasta 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, noin sata vuotta isojaon jälkeen. Tuolloin eri puolilla eteläistä peltoviljelyaluetta toimitettiin isojaon järjestelyitä ja uusjakoja, joiden tarkoitus oli täydentää isojakojen tuloksia. Tonttien siirrot tehtiin isojaon järjestelyillä pakollisiksi ja suurimmista sallituista lohkoluvuista annettiin tiukempia määräyksiä. Sääöksillä pyrittiin vähentämään ajanhukkaa, joka aiheutui lohkolta toiselle siirryttäessä. Ihanteeksi nousi maanjakotapa, jossa tilukset olisivat ympyrän sisällä: ”Keskipisteessä talo, sitä lähinnä pellot, sitten niityt ja vihdoin, kauvimpana metsämaat.”⁴¹ Vastaavia uudelleenjärjestelyä suoritettiin Ruotsissa 1800-luvun alkupuolelta lähtien.

Isojaon järjestelyt ja usjaot yleistyivät samoihin aikoihin maatalouden laajamittaisen murroksen kanssa. Kun vielä 1800-luvun puolivälissä maata viljeltiin pääosin omaan kulutukseen, työvälaineet valmistettiin yleensä itse ja osaaminen siirtyi paikallisyhteisön sisällä ”isältä pojalle”, 1800-luvun jälkipuolella maataloustuotanto alkoi suuntautua yhä useam-

38 Neeson 1996; Shaw-Taylor 2001, 645.

39 Grant 2006; Fertig & Pfister 2011, 247–248.

40 Talvitie 2018.

41 Sarvi 1915, 5.

Museovirasto.

min markkinoille. Samalla teollisesti tuotetut työkoneet yleistyivät ja tietotaitoa ryhdyttiin hakemaan lähipiiriin sijaan paikallisyhteisön ulkopuolelta: oppilaitoksista, maatalouskokouksista ja tiedotusvälineistä. Murrosta on kuvattu siirtymänä perinteisestä maataloudesta rationaalisen maatalouden aikakauteen. Keskeinen osa murrosvaihetta oli tuotannon painopisteen siirtyminen leipäviljan viljelystä lypsykarjatalouteen. Leipäviljan tuotanto ei juurikaan supistunut vuosina 1870–1914, mutta maitotalouden tuotannon arvo kasvoi nopeasti ja ohitti kasvinviljelyn tuotannon arvon monin paikoin 1880-luvulla tai viimeistään 1900-luvun alussa.⁴²

1800-luvun lopulla käynnistynyt maatalouden murros johtui pitkälti kansanvälisistä tekijöitä. Tuolloin Suomeen tuli halpaa ulkomaista viljaa samalla kun meijerituotteiden kysyntä kasvoi ensin Pietarin ympäristössä sekä Ruotsissa ja 1880-luvulta lähtien myös Tanskassa ja ennen kaikkea Englannissa. Viljan tuontitullien lakkauttaminen vuonna 1864 vauhditti kehitystä. Oma roolinsa oli ansiometsätalouden laajentumisella. Metsäteollisuuden voimakas kasvu etenkin 1870-luvulta lähtien kasvatti metsien

42 Anttila 1974; Vihola 1991.

arvoa, ja talonpoikien taskuihin alkoi virrata metsärahaa, jota voitiin investoida uusiin laitteisiin.

Liikkuminen ja sen rajat

Monitoimiset talonpojat olivat harvoin niin paikkaan sidottuja kuin esivalta olisi toivonut, ja sama päti maaseudun tilattomaan väestöön. Maaseudun asukkaat kävivät kauppaa ja tekivät kauppamatkoja, eikä kausiluontoinen työn perässä liikkuminen ollut mitenkään tavatonta. Esimerkiksi vanha pääkaupunki Tukholma oli pitkään houkutelut talvehtijoita eli henkilöitä, jotka tekivät talvisin töitä kaupungissa. Savosta ihmisiä hakeutui Tallinnaan, ja nopeasti kasvava Pietari houkutteli ihmisiä kaikkialta Suomesta sekä pitkä- että lyhytaikaisiin työrupeamiin. Liikehdintä tapahtui siitä huolimatta, että alempien luokkien liikkuvuutta säädeltiin suhteellisen voimakkaasti.⁴³

Rahvaaksi kutsutun, sisäisesti kirjavan luokan mahdollisuuksia matkustaa ja muuttaa oli rajoitettu merkittävästi, mikä päti myös paikallisella tasolla. Liikkumisen ehtoihin kuuluivat kotimaassa voimassa ollut matkpassi sekä seurakunnan papin antama muuttotodistus, joka sisälsi muun muassa tietoja henkilön elämäntavoista. Varhaismodernilla ajalla jokaisen tuli tietää paikkansa, ei ainoastaan sosiaalisesti vaan myös tilallisesti. Säännöllisin väliajoin kuulutetut palkollissäännöt velvoittivat veroja maksamattomia ihmisiä eli henkilöitä, jotka eivät omistaneet maata eivätkä voineet esittää muuta hyväksyttävää toimeentulon lähdettä, pestautumaan piiksi tai reingeiksi. Tämän lisäksi palkollisia oli kielletty hakeutumasta Tukholmaan ja Ruotsin puoleiseen valtakunnanosaan. Joissakin 1700-luvun palkollissäännöistä kiellettiin sekä muuttaminen läänin ulkopuolelle että maastamuutto. Passeja myönnettäessä oli tavallista kiinnittää huomiota hakijan säätyyn. Yli kolmen vuoden oleskelu ulkomailla merkitsi kuitenkin, ryhmästä riippumatta, säätyoikeuksien menettämistä.⁴⁴

Maaseudun eri väestöryhmien ylirajaista toimintaa on vaikea selvittää jälkikäteen. Aikalaiskäsitteet muovasivat lähteitä monella tapaa – yhtäältä liikkuvuus ja eri virtaukset saattoivat olla häivytettyjä ja siten vaikeita havaita, ja toisaalta ilmiöt nähtiin usein negatiivisessa valossa.⁴⁵ 1800-luvun puolivälissä maastamuuton rangaistavuudesta luovuttiin sekä

43 Åström 1978; Engman 1995; Villstrand 2002, 67–74, 106–118.

44 Tapausesimerkeistä ks. Wallén 1932, 301–302; Engman 1995, 23, 47, 88.

45 Vrt. Runefelt 2011, 204–228.

Ruotsissa että Suomessa. Saman vuosisadan loppupuolella Ruotsi ei vaatinut maastamuuttajilta ulkomaanpassia, mutta suomalaisilta, suuren imperiumin alamaisilta, sellaista edelleen vaadittiin. Monet johtavassa asemassa olevat henkilöt suhtautuivat kielteisesti maastamuuttoon. Esivallan edustajat odottivat maastamuutosta haaveilevilta ihmisiltä muun muassa suurempaa tyytyväisyyttä vallitseviin oloihin ja halua jäädä maaseutuyhteisöihin.⁴⁶ Kuitenkin myös maaseudulle muutettiin, etenkin ruukkipaikkakunnille.

Varhaisten siirtolaisten kirjoittamista elämäntarinoista voi päätellä, että matkaan lähteneet suhtautuivat liikkuvuuteen usein myönteisesti.⁴⁷ Myönteisiä kuvauksia talonpoikien kauppamatkoista löytyy myös kansatieteellisistä kokoelmista. Åbo Akademin kulttuurihistoriallisessa arkistossa on ruotsinkieliseltä Pohjanmaalta, Purmosta, säilynyt muistelukertomus 1870-luvun kaupankäynnistä. Kertomus osoittaa, että kaupankäynti saattoi olla arvossa pidettyjen talollisten toimintaa:

Tavaroita ostettiin Tampereelta, Helsingistä, Pietarsaaresta ja Kokkolasta, rautaa Kimon ruukista Oravaisista. Joka talvi hän yhdessä Anders Blomqvistin sekä kolmannen ajurin kanssa teki kahdesta kolmeen matkaa Tampereelle missä hän osti kolme hevoslastillista tavaroita. Matka kulki Korttesjärven ja Lappajärven – kautta Alavudelle. Siellä kaksi muuta ajomiestä jäivät majoitukseen mutta Johan Karlsson jatkoi postijunan kyydissä Tampereelle. Perillä hän teki hankintansa erään syntyjään venäläisen tukkukauppiaan puutiekissa. Tällä oli palveluksessaan ruotsia puhuva myyjä varastopuolella.⁴⁸

Talonpoikaistalouksien tuotteita – eritoten voita, tervaa, salpietaria ja potaskaa – myytiin osana ylijärjät kauppavaihtoa. Salpietarin ja potaskan eli kaliumkarbonaatin suurimmat tuotantoalueet olivat Pohjanmaan rannikkovyöhykkeellä, jossa tervanpoltoon soveltuvat metsät oli jo kulutettu loppuun. Tervantuotanto kytki monet suomalaisseutujen talonpoikaistaloudet osaksi ylijärjät taloutta, mutta samalla se kuvasi eräänlaista ekologista kolonialismia. Raaka-aineiden tuottajina ja tervanpolttajina suomalaiset tulivat osallisiksi talousjärjestelmästä, joka hyödynsi yhä kaukaisempien perifeeristen alueiden luonnonvaroja myös Itämeren alueel-

46 Engman 2016, 61–65.

47 Östman 2018; vrt. Engman 2016.

48 M 262, Frågelista 4, 'Butikshandel på landsbygden', Kulturvetenskapliga arkivet Cultura, Åbo Akademi (Cultura).

ta.⁴⁹ Entuudestaan erityisesti Suomen eteläisessä osassa oli ollut joukko rautaruukkeja, ja nyt alueelle alettiin perustaa sahoja ja lasitehtaita.

Kaupunkiprivilegioista ja kauppaan kohdistuvista voimakkaista rajoituksista huolimatta kaupungin ja maaseudun taloudelliset erot eivät olleet kovin suuria. Etenkin edellä mainittu kauppavaihto yhdisti suomalaisia maaseutuyhdyskuntia globaaliin ja kolonialistiseen talouteen jopa kaupunkien enemmän. Maaseudun taloudellinen toiminta oli monipuolista, ja talous kehittyi selvästi jo ennen maakaupan vapauttamista vuonna 1859. Lisäksi suuri osa ennen 1800-luvun puoliväliä perustetuista teollisuuslaitoksista sijaitsi maaseudulla.⁵⁰

Talonpoikaispurjehdus oli yleistä, ja sen kansantaloudellinen merkitys oli suuri 1800-luvun alkupuolella. Eri arvioiden mukaan talonpoikaisväestön harjoittama purjehdus vastasi yhteenlasketusta kauppalaivastosta noin 80 prosenttia. Noin neljäsosa ulkomaanviennistä tehtiin talonpoikien omistamilla purjealuksilla.⁵¹ Vaikka aiheesta on vain vähän tutkimuksia, paikallishistorioissa talonpoikaispurjehduksesta on kirjoitettu paljon. Talonpojat veivät itse tuotteitaan Tukholmaan. Uudenmaan ja Viipurin läänien talonpoikaispurjehdus puolestaan elpyi 1830- ja 1840-luvuilla.⁵² Myös Saksaan ja Tanskaan suuntautuneesta talonpoikaispurjehduksesta löytyy tietoja. Laivojen nimissä oli ulkomaisia vaikutteita, kuten Athena, Arabica, Napoleon ja Bonaparte.

Maaseudulla harjoitettiin myyntiin suuntautuvaa kotiteollisuutta ja tekstiilien lisäksi valmistettiin muun muassa puu- ja tuohiesineitä. Lähdemateriaalin sirpaleisuus kuitenkin vaikeuttaa tämäläyppisen elinkeinotoiminnan tutkimista. Kotiteollisuuden tuotannosta tekstiilit vaikuttavat menneen vientiin, kun taas muut tuotteet myytiin paikallisilla markkinoilla.⁵³

Vuonna 1809 vedetty uusi valtakunnanraja muutti kaupan edellytyksiä. Uudella tulli- ja kauppapolitiikalla oli merkittäviä seurauksia sekä maanviljelylle että talonpoikaisille elinkeinoille eri puolilla Suomea.⁵⁴ Pohjanmaalta oli pitkään viety voita veneillä Tukholmaan, ja valtakunnan pääkaupunkiin oli viety myös Etelä-Suomessa, Ahvenanmaalla ja Lounais-Suomessa tuotettua voita. Erityisesti viimeksi mainituilta alueilta toi-

49 Åström 1978, 66–87.

50 Ks. esim. Paloheimo & Uotila 2015.

51 Kaukiainen 1970, 236–237.

52 Ks. esim. Kaukiainen 1970.

53 Virrankoski 1963, 457.

54 Vertaa Åström 1978, 66–101.

mitettiin Tukholmaan lisäksi polttopuuta ja kalaa. Valtakunnan läntisellä puoliskolla oli ollut kysyntää itäosan viljelijätalouksien tuotteille, mutta 1810-luvulla Ruotsin tullipolitiikka edisti omavaraisuutta ja vaikeutti viljan maahantuontia.⁵⁵ Voin vienti jatkui vuoden 1809 jälkeen, mutta tullirajat alkoivat rajoittaa tätäkin kaupankäyntiä.⁵⁶

Viljan myyminen kotimarkkinoilla vaikeutui 1800-luvulla. Suomen markkinat avautuivat vähitellen Venäjältä tuodulle halvalla leipäviljalle ja muulle viljalle, millä oli suuri merkitys vuosisadan puolivälistä lähtien liikenneyhteyksien samalla kehittyessä. Muutokset koettelivat kovimmin alueita, jotka siihen asti olivat olleet kehittyneimpiä ja dynaamisimpia, kuten Pohjanmaata ja Suomen lounaisia alueita. Ne olivat muokkautuneet Tukholman ja valtakunnan muiden läntisten osien kanssa käydyn vilkkaan vaihdon ja vuorovaikutuksen myötä. Vähitellen nämä alueet joutuivat eroon keskeisistä markkina-alueistaan.⁵⁷

Maan itäiset osat olivat Ruotsin aikana olleet syrjässä valtakunnan pääkaupungista ja vailla kunnan kulkuyhteyksiä, mutta niiden asema parani ajan mittaan. Venäläisten alueiden kanssa käyty vaihto oli ollut leimallista jo aiemmin, ja kaupan merkitys kasvoi Suomen siirryttyä osaksi Venäjän keisarikuntaa. Maan itäosissa ja eritoten Vanhan Suomen alueella teollisuuslaitoksia perustettiin Venäjän rajan läheisyyteen, ja pääomia näihin paikallista talouselämää piristäneisiin hankkeisiin saatiin myös venäläisiltä porvareilta.

Pietarin kasvu vaikutti kaskiviljelyalueiden maatalouteen. Kotitalouksien mahdollisuudet hyödyntää nopeasti kasvavan venäläisen suurkaupungin vetovoimaa kohentuivat huomattavasti 1830- ja 1840-luvuilla. Vuodesta 1835 ihmiset saivat viedä tullivapaasti omia tuotteitaan suuriruhtinaskunnasta Pietariin, ja vähitellen kehitettiin kanavaverkkoa ja vesiteitä.⁵⁸ Muun muassa Savossa karjatalous ja voin tuotanto voimistuivat. Aiemmin kaskenpolttoon käytetyt maat muutettiin laidunmaiksi. Siirtymä ei onnistunut kaikilta sosiaaliryhmiltä yhtä joustavasti, ja varsinkin torppariväestö pitäytyi pitkään vanhassa järjestelmässä, mikä syvensi sosiaaliryhmien välistä kuilua.⁵⁹

55 Soininen 1974, 229–230; vrt. Åström 1978.

56 Soininen 1974, 229–230.

57 Ks. esim. Villstrand 2002.

58 Hämynen ym. 1997. Vrt. Karste-Liikkanen 1968.

59 Soininen 1974.

Tavarat ja kaupan muodot

Kulutus kasvoi 1700-luvun loppupuolen maaseudulla, vaikka talonpoikaisväestön kuluttamista säätelevät ylellisyysasetukset olivat edelleen voimassa ja osittain myös otettu käyttöön. Kankaat, kahvi ja tupakka sekä posliinituotteet lukeutuivat ulkomaisiin niin kutsuttuihin siirtomaatavaroihin, joita maaseudun kotitaloudet hankkivat 1800-luvun alussa. Kahvin nauttimiseen tarvittiin kahvikuppien, -myllyjen ja -lusikoiden kaltaisia välineitä.⁶⁰

Tavaroita hankittiin kaupungeissa sijainneista liikkeistä, mutta myös kaksi muuta kaupankäynnin muotoa, kulkukauppa ja markkinakauppa, olivat maaseutuväestölle tärkeitä koko 1800-luvun ajan. Markkinoilla on historiallisesti ollut suuri merkitys tavaravaihdolle. Markkinakauppa oli jo ennen elinkeinovapauden säätämistä sallittua monenlaisille myyjille, ja niin isännät kuin palvelusväki pystyivät hankkimaan markkinoilta tehdasvalmisteisen hartiahuivin tai taskukellon kaltaisia houkuttelevia esineitä. Markkinoilla agraariset kotitaloudet myivät elintarvikkeiden ja polttopuiden lisäksi käsitöitä. Useimmat markkinat pidettiin 1800-luvulla kaupungeissa. Toisaalta myös osalla maalaismarkkinoista oli vielä tähänkin aikaan suuri merkitys Suomessa, eikä vähiten pohjoisessa. Monitoimisuuden leimaamissa paikallisyhteisöissä kaupankäynti oli keskeinen osa talonpoikien toimeentuloa.

Lähteissä tämäntyyppistä paikallisyhteisöjen kaupankäyntiä on kuvattu harvakseltaan. Esimerkiksi kaupan kannalta keskeistä tapahtumapaikkaa eli markkinoita ei pitäjänkertomuksissa juuri käsitellä.⁶¹ Henrik Deutschin vuonna 1819 kirjoittama selonteko poikkeaa muista aikalaiskertomuksista siinä, että Deutschia kiinnostivat myös tavaroiden virrat. Hän kertoo, kuinka Lapista tuotiin talvisin lihaa, riistalintuja ja kalaa kaupunkien kauppiaille ja kuinka nämä myivät mainittuja tuotteita edelleen Tukholmaan. Lisäksi kirjoittaja mainitsee, miten rengit ja talonpoikien pojat keväisin kuljettivat jokia pitkin tukkien, lautojen ja tervan kaltaisia raskaita tuotteita kaupunkeihin myyntiin.⁶²

Deutschin tekstissä mainitaan kaksi ylijaraisen kaupan muotoa eli markkinat ja kulkukauppa. Markkina-aikaan eri alueilta kotoisin olevat ostajat ja myyjät kohtasivat kaupankäynnin merkeissä, ja kirjajaan jouk-

60 Kuusanmäki 1936, 115–118.

61 Runefelt 2011, 216–228.

62 Deutsch 1819/1970, 321–322.

koon kuuluivat niin ”norjalaiset, lappalaiset ja pohjanmaalaiset” kuin ”Ruotsin kuningaskunnan alueella” asuneet henkilöt. Tämän lisäksi tekstistä löytyy kuvauksia ”eräästä epälukeisesta ihmisryhmästä” eli Venäjän puolelta rajaa tulleista kauppatalonpojista, jotka olivat tulleet paikalle kulljettuaan läpi ”lappalaispitäjien Sodankylän, Kittilän ja Enontekiön, rihkamaa myyden ja nahkatavaroita ostaen”.⁶³ Kyseisessä tekstissä mainitaan myös saamelaisten kanssa käyty kauppa.

Eritoten maakaupan vapauttamisen jälkeen markkinoiden merkitys kyseenalaistettiin, ja 1850- ja 1860-luvuilla useat eri tahot vaativat niiden lakkauttamista. Näitä vaatimuksia esittäneissä sanomalehtikirjoituksissa maalaisen taustan omaavia markkinavieraita kuvailtiin kielteisesti ja heidät esitettiin muun muassa tuhlailevuuteen taipuvaisina ja helposti huiputettavina kuluttajina.⁶⁴

Oli osaksi kulkukaupan ansiota, että ihmiset pystyivät hankkimaan tiettyjä uusia tavaroita, kuten tehdasvalmisteisia kankaita ja huiveja. Kulkukauppa oli tavallista monin paikoin Euroopassa 1800-luvulla, jolloin kauppavaihdon laajuus kasvoi paikallisesti, alueellisesti ja globaalisti. Siirtomaa- ja teollisuustuotteiden kasvava tarjonta lisäsi kiertävien myyjien määrää. Suomessa liikkuvaa kaupankäyntiä harjoittivat laaja-alaisesti muualta Venäjän keisarikunnasta tulleet henkilöt, jotka kukaties puhuivat jotain vierasta kieltä tai olivat maassa harvinaisten uskonnollisten ryhmien jäseniä. Suomen tuleminen osaksi Venäjän keisarikuntaa vuonna 1809 merkitsi karjalalaisen kulkukaupan selvää nousua, vaikka itse kauppa olikin vielä pitkään laitonta. Venäjältä kotoisin olevat karjalaiset kulkukauppiat olivat ostaneet kauppatarvansa Pietarista ja Moskovasta. Kulkukaupassa oli myös Tukholmasta hankittuja tavaroita. Venäjän kanssa käytävää kauppaa koskevat tullitariffit muuttuivat suomalaisten asiakkaiden kannalta edullisemmiksi 1850- ja 1860-luvuilla, minkä seurauksena juuri Pietarista tuli väylä, jonka kautta uusin tavoin värjätyt, turkinpunaiset ja indigosiniset kankaat tulivat suomalaisten ulottuville.⁶⁵

Venäjän Karjalasta tulleet kulkukauppiat olivat etupäässä kotoisin Arkangelin kuvernementista, ja tämä näkyy heistä käytetyissä nimityksissä, kuten ”arkangelilaiset”, ”laukkuryssät” ja ”konttiryssät”. Normaalisti kulkukauppiat myivät helposti kuljetettavia tavaroita, kuten tekstiilejä,

63 Deutsch 1819/1970, 330–302.

64 Heinonen 2003, 53–60.

65 Lönnqvist 1972, 317–323; Naakka-Korhonen & Keynäs 1988; Storå 1991; Nevalainen 2016, 17–18.

vaatteita ja pienesineitä.⁶⁶ Karjalaiset eivät olleet ainoita Suomen kulkukaupan harjoittajia. Ajan mittaan heidän joukkoonsa liittyi ruotsin- ja suomenkielisiä henkilöitä sekä myöhemmin ihmisiä, jotka olivat taustoiltaan romaneja, venäläisiä, virolaisia, juutalaisia tai tataareja. Suomen kansalaisille tuli mahdolliseksi harjoittaa laillisesti pienimuotoista kulkukauppaa 1840-luvulla.⁶⁷

Kuten Pohjois-Karjalan maakauppaa koskevassa tutkimuksessa todetaan, 1860- ja 1870-luvuilla maakauppaa harjoittivat ensin lähes ainoastaan miehet ja erityisesti nuoret miehet.⁶⁸ Muistelukertomuksista käy kuitenkin ilmi, että myös naiset olivat mukana varhaisessa maakaupassa. Heidän kerrotaan muun muassa pitäneen pieniä nurkkakauppoja, joiden perustamiseen tai pitämiseen ei tarvinnut lupaa lääninhallitukselta. Kuvauksista käy ilmi, että kauppa oli toimeentulon lähde hyvin kirjavalle ihmisryhmälle, jonka oli mahdollista – tai jonka oli pakko – sitä hyödyntää.

Utteruutta, kulttuurikohtaamisia ja statushierarkioiden heikentymistä

Maalaisilla oli sekä halua että kiinnostusta hankkia uusia tavaroita ja etenkin vaatteita. Heidän kulutusmahdollisuutensa myös kasvoivat jossain määrin 1800-luvulle tultaessa. Yleensä alempien yhteiskuntaluokkien kulutuskäyttäytyminen nähtiin kielteisessä valossa ja etenkin ylellisinä pidettyjen tuotteiden kulutusta kritisoitiin. Tämä on johtanut näiden muutosten merkityksen ylikorostamiseen aikalaisteksteissä.⁶⁹ Kuvattessaan lap-pilaista yhteiskuntaa Henrik Deutsch kertoo tavaroista, joita maaseudun asukkaat hankkivat. Hän kirjoittaa talollisten poikien ja renkien sinisistä messinkinappisista takeista, vaikka kuvaakin lähinnä naisten kulutusta:

Käytetyt pukimet vastaavat uudempiä mieltymyksiä ja makua, erityisesti Rannikkopitäjissä, ja koreilu on täälläkin päin saanut alkunsa naisten ylellisyyden halusta. Jokainen maalaispiika omistaa muutaman karttuunileningin, joista yhden tulisi mieluusti olla taftista tehty, lisäksi myös huiveja joista osa kalliinpuoleisia. Karhun- tai kriminnahkareunuksilla koristeltuja verkavaat-

66 Naakka-Korhonen & Keynäs 1988; Nevalainen 2016, 17–18; Lindberg & Östman 2017, 145–148.

67 Lindberg & Östman 2017; Willgren 1891, 52–55.

68 Kaarniranta 2001; ks. myös Alanen 1957.

69 Kuusanmäki 1936; vrt. Lönnqvist 1972; Ulväng 2012.

teita, taftitakkeja sekä hienoja pellavakankaisia esiliinoja näkyy yleisesti käytettävän.⁷⁰

1800-luvun alkupuolen kulutusta käsittelevät tutkimukset ovat harvassa. On kuitenkin esitetty, että teoria uutteruuden vallankumouksesta olisi relevantti myös Suomen historiasta puhuttaessa. Halu päästä osalliseksi uusien tuotteiden kulutuksesta saattoi vaikuttaa innokkuuteen tehdä työtä ja johtaa uusiin tapoihin harjoittaa maanviljelyä.⁷¹ 1800-luvun alussa kirjoittanut Deutsch oli sitä mieltä, että ylellisyys oli ”kohtuullisella tasolla” ja että halulla kuluttaa oli myös myönteisiä seurauksia.⁷²

1800-luvun puolivälissä mahdollisuudet tehdä hankintoja kasvoivat yhteiskunnassa laajemminkin. Kasvavien luokkaerojen leimaamana aikana uudet tavararyhmät kuitenkin mahdollistivat sosiaalisen statuksen hämärtyksen. Ainakin Pohjois-Ruotsissa talonpoikaistaloudet ja ensimmäisen sukupolven työläis- ja torpparitaloudet olivat edelläkävijöitä pukeutumisen uudistumisessa. Tilattomat pystyivät hankkimaan jossain määrin samantapaisia tavaroita kuin tilalliset. Reaalisilla mahdollisuuksilla hankkia uusia, ja monessa tapauksessa myös muodinmukaisia, vaatteita oli merkitystä piikojen, renkien ja torpparien kaltaisille sosiaaliryhmille. Vaatteet viestivät käsityksiä nykyaikaisuudesta ja edistyksestä. Lukuisilla hartialiinoilla ja vähitellen myös hatuilla oli suuri merkitys naisille. Todennäköisesti myös miehet arvostivat käyttämiään pukuja ja kansainväliseen tyyliin leikattuja takkejaan.⁷³

Ulkomaailmalla oli merkitystä jo tuolloin. Sanomalehdet, jotka tavoittivat maaseudun eri kolkat 1800-luvun mittaan yhä paremmin, kuvasivat ulkomaita eksotisoivalla otteella. Tavaroita välittävät kulkukauppiat olivat tavanomaisesti kotoisin muualta eivätkä kuuluneet kylän tai pikkukaupungin asujaimistoon. He olivat usein muukalaisia, joita saatettiin pitää jännittävinä ja tervetulleina mutta myös epämieluisina ja epätoivottuina. Vaikka osaa kulkukauppiasta kohdeltiin jopa väkivaltaisesti, vastapainoksi löytyy lukuisia esimerkkejä siitä, miten heitä arvostettiin paikallisyhteisöissä.⁷⁴ On syytä olettaa, että asiakkaat arvostivat ensisijaisesti heidän myymiään tavaroita – eikä vähiten sellaisia esineitä, jotka

70 Deutsch 1819/1970, 266.

71 Paloheimo & Uotila 2015.

72 Deutsch 1819/1970, 270–271.

73 Lönnqvist 1972; Ulväng 2012.

74 Storå 1991; Wassholm & Sundelin 2018.

olivat lähtöisin maan rajojen ulkopuolelta. Pietarista, Lyypekistä, Rio de Janeirosta ja Cadizista peräisin olevat tavarat olivat esillä myös maalaispuotien hyllyillä. Myöhemmissä kuvauksissa on väitetty, että maaseutuväestö suhtautui tietyllä pelolla ja karsaudella kaikkeen vieraaseen.⁷⁵ Muissa tutkimuksissa on kuitenkin osoitettu, kuinka maaseudulla liikkuneisiin muukalaisiin kohdistui suurta kiinnostusta ja uteliaisuutta, ja tästä myönteisestä suhtautumisesta saivat osansa Venäjältä ja Venäjän Karjalasta kotoisin olevat kulkukauppiaatkin, jotka toivat tullessaan kauniita tavaroita, uutisia ja uusia ajatuksia.

Aatteiden ja organisoitumisen mallien välittäjät

Ylipaikallisten yhteyksien mahdollistama uusien aatevirtausten leviäminen vauhditti yhteiskunnallisten liikkeiden läpimurtoa maaseudulla 1800-luvun jälkipuolella ja 1900-luvun alussa. Suomalaiseen maalaisväestön vetosivat erityisesti raittiusliike, osuustoiminta ja työväenliike, jotka kaikki olivat lähtökohdiltaan ylijalaisia. Näiden liikkeiden leviämistä ja organisoitumista tarkastelemalla voidaan havainnollistaa, miten ylijalaiset aatteet ja järjestäytymisen mallit tavoittivat maaseudun asukkaat ja synnyttivät uusia yhteyksiä paikallisyhteisön rajojen yli.

Yhteiskunnallisten liikkeiden nousun tärkeä reunaehto oli liikenteen ja tiedonvälityksen kehitys. Suomenkielisen lehdistön, lennättimen ja puhelimen yleistyminen mahdollistivat maaseudunkin ihmisille nopean ja edullisen tiedonkulun, jonka avulla ihmiset saivat informaatiota kaukaisistakin tapahtumista ja ilmiöistä omalla äidinkiellään.⁷⁶ Informaation leviämistä edisti kirjastojen ja lukutupien perustaminen.⁷⁷ Kaupungistuminen, teollistuminen ja siirtolaisuus lisäsivät ihmisten liikkumista, mikä loi uusia yhteydenpidon tarpeita ja edisti aatteellisten virikkeiden virtaa. Rautatie- ja maantieverkon sekä postiliikenteen kehitys puolestaan helpotti esimerkiksi lehtien jakelua ja kiertävien puhujien liikkumista pitäjistä toiseen.

Uskonnolliset liikkeet vaikuttivat merkittävästi yhteiskunnallisia joukkoliikkeitä pohjustavien ylijalaisien aatevirtausten leviämiseen. Esimerkiksi raittiusliikkeen nopea leviäminen 1800-luvun Euroopassa ja Yhdysvalloissa perustui protestanttisten liikkeiden ylijalaisiin verkostoi-

75 Kuusi 1954.

76 Ks. esim. Kokko 2016.

77 Ks. esim. Luukkanen 2016; Kotilainen 2016.

hin. Yksi varhaisista yhteyksien rakentajista oli amerikkalainen pappi ja raittiusaktivisti Robert Baird, joka kierteli Euroopassa Venäjän keisarikuntaa myöten. Bairdin tutkielma raittiusseurojen historiasta painettiin suomeksi jo vuonna 1843 sen jälkeen, kun keisari Nikolai I oli vaikuttanut hänen aatteistaan.⁷⁸ Suomen maaseudulla Bairdin teos levisi luultavasti lähinnä satunnaisiin säätyläiskirjastoihin, mutta yhtenä monista raittiusihannetta levittävistä kirjoista se oli muokkaamassa henkistä maaperää raittiusjärjestäytymiselle. Olennaisempi rooli raittiusaateen leviämässä suomalaiseseen maalaisympäristöön oli kuitenkin kotoisten herätysliikkeiden aktivisteilla. Alkoholien vaaroista julisti kirjallisessa tuotannossaan ja saarnoissaan esimerkiksi rukoilevaisuuden johtaja Henrik Renqvist, joka itse oli tutustunut raittustyöhön ruotsalaisen kirjallisuuden välityksellä. Renqvistin tunnetuin teos, vuonna 1835 julkaistu *Wiinan kauhistus*, löysi tiensä moniin maalaiskirjastoihin.⁷⁹

Aatteellisten virikkeiden kirjalliseen välittymiseen vaikutti lukutaito, jossa oli suuria alueellisia eroja. Vaikka kirkollisen alkeisopetuksen vaikutuksesta pääosa väestöstä osasi lukea vähintään auttavasti jo 1800-luvun alkupuolella, lukutaito ei välttämättä käytännössä riittänyt sanomalehtien lukemiseen. Painotekniikan kehitys ja kansallisuusliikkeen nousu vauhdittivat suomenkielisen kirjallisuuden leviämistä ja monipuolistumista, mikä osaltaan edisti ihmisten lukuintoa.

Lukutaidon merkitystä ei silti pidä liioitella. Informaatio tavoitti lukutaidottomatkin ihmiset tehokkaasti suullisten verkostojen sekä saarnojen ja kuulutusten välityksellä.⁸⁰ Sanomalehdet ja halvat arkkikipainatteet saavuttivat huomattavasti painomääräänsä suurempia yleisöjä, sillä ne kiersivät kädestä käteen ja niitä luettiin ääneen, jolloin lukutaidottomatkin pääsivät niiden sanomasta osallisiksi. Arkkiveisut, joiden levikki lisääntyi ja sisältö maallistui 1870-luvulta alkaen, oli nimenomaan tarkoitettu esitettäväksi ääneen yleisön edessä.⁸¹ Arkkiveisuilla oli tärkeä rooli ensin raittiusihanteiden ja myöhemmin työväenkysymyksen esiin nostamisessa, ja ne tavoittivat maaseudulla erityisesti alimpiin sosiaaliryhmiin kuuluvia ihmisiä.

Sanomalehtiä tilaavat ja muutoin kirjallisesti harrastuneet henkilöt nousivat paikallisyhteisöissään usein mielipidevaikuttajiksi, jotka osallis-

78 Schrad 2010; Holmio 2001, 226–227.

79 Luukkanen 2016, 332–338.

80 Laine & Laine 2010, 300–304.

81 Leino-Kaukiainen 2007, 436.

Museovirasto.

tuiivat aktiivisesti kunnallis- ja järjestöelämään. Yksittäinen mielipidevaikuttaja saattoi edistää paikkakunnallaan monenlaisia ideologioita virtauksia ja järjestäytymispyrkimyksiä. Esimerkistä käy Rautalammilla vuonna 1842 syntynyt Johan Hänninen, joka osallistui sekä raittiusseurojen että osuuskaupan käynnistämiseen kotiseuduillaan Itä-Suomessa. Hännisen ajattelua leimasi hedbergiläisen herätysliikkeen vaikutus, ja sanomalehtiin 1870-luvun alussa kirjoittamissaan paikalliskirjeissä hän liitti ihmisen sivistymisen vahvasti kristillisyyteen. Samalla hän kampanjoi salaviinanpolttoa ja juoppoutta vastaan ja kansanvalistuspyrintöjen puolesta. Hännisen sivistyskäsityksen perustana oli hänen agraarinen kasvuympäristönsä, josta irrottautumista edisti pääsy Kuopion maanviljelyskouluun. Koulutuksensa ja kirjallistensa taitojensa välityksellä Hännisestä tuli kansalaisyhteiskunnan pioneeri, joka kykeni tarttumaan modernisoituvan yhteiskunnan uusiin mahdollisuuksiin. Tässä häntä auttoi nouseva suomenkielinen lehtijulkisuus, joka tarjosi hänelle mahdollisuuden liittää

henkilökohtaiset ja paikalliset kokemuksensa ylipaikalliseen yhteiskunnalliseen kehykseen.⁸²

Jotkut aatteelliset välittäjät liikkuiivat Suomen rajojen ulkopuolella solmimassa suoria kansainvälisiä kontakteja.⁸³ Tutkimuksessa ovat saaneet huomiota etenkin osuustoimintaliikkeen pioneerit Hannes ja Hedvig Gebhard sekä raittiusaktivistit Matti Helenius ja Alli Trygg-Helenius, jotka matkustelivat runsaasti Euroopassa ja rakensivat siellä yhteyksiä 1800-luvun lopulla. Ulkomailta ammentamiensa virikkeiden pohjalta he sitten muovasivat kansallisia järjestäytymisen malleja.⁸⁴ Samankaltainen rooli yllirajaisina välittäjinä oli useilla varhaisilla työväenliikkeen aktivisteilla, jotka liikkuiivat erityisesti Skandinaviassa ja Saksassa omaksumassa uusia vaikutteita. Kansainvälisten yhteyksien rakentajien alapuolella liikkeen organisaatiossa toimi suurilukuisempi kenttätason välittäjien verkosto. 1800-luvun jälkipuolelta alkaen syrjäisillekin maalaispaikkakunnille jalkautui erilaisten aatteellisten organisaatioiden neuvojien ja valistajien parvi mobilisoimaan kansalaisia. Hyvä esimerkki ovat sadat kiertävät työväenpuhujat, jotka liikkuiivat maaseudulla kertomassa työväenliikkeen tavoitteista ja auttamassa paikallisia toimijoita yhdistystoiminnan käynnistämässä. Samalla agitaattoreiksi kutsutut työväenpuhujat tekivät havaintoja maalaisväestön olosuhteista ja mielialoista ja tiedottivat niistä ylöspäin työväenpuolueen hallinnolle. Työväenpuhujien toimenkuva oli usein kirjava, mistä kertoo Viitasaarella vuonna 1907 pidetyn työväen syysjuhlan ohjelma: juhlassa esiintyneistä viidestä agitaattorista yksi viihdytti yleisöä runoja lausumalla, toinen kupletteja laulamalla ja kolmas tarinoita kertomalla.⁸⁵

Maaseudun agitaatiota vilkastuttivat erityisesti vuoden 1907 ensimmäiset eduskuntavaalit. Sosiaalidemokraattien piirijärjestöt rekrytoivat kampanjointia varten kymmeniä vaaliagitaattoreita ja muita kiertäviä puhujia. Osa puhujista ei saanut palkkaa, vaan he kiertelivät kylästä kylään pussi selässään ja hankkivat tuloja myymällä kirjallisuutta yleisöilleen. Agitaattorit matkustivat mahdollisuuksien mukaan rautatie- ja höyrylaivareittejä pitkin, mutta keskustaajamien ulkopuolelle taivaltaminen edellytti pyöräilyä, hevoskyydin pyytämistä, hiihtoa tai useimmin apostolin-kyytiä. Matkakohteissaan agitaattori majoittui yleensä myötämielisen

82 Kokko 2016, 299–316.

83 Ks. esim. Schrad 2010.

84 Ks. esim. Hilson 2012.

85 Rajavuori 2017, 247.

paikkakuntalaisen mökkiin. Onnistuneen puhetilaisuuden jälkeen agitaattori oli haluttua juttuseuraa, jonka kanssa paikkakuntalaiset vaihtoivat mieluusti kuulumisia yömyöhään.⁸⁶

Aatteita ja organisoitumisen malleja välittivät myös muut henkilöt kuin järjestöjen tai puolueiden rekrytoimat neuvojat ja puhujat. Maalaispitäjiin sosialismin ideoita toivat mukanaan esimerkiksi metsätyömailla kiertelevät kausityöläiset tai radanrakentajat. Samantapainen vaikeasti jäljitettävä rooli uudenlaisten yhteiskunnallisten virtausten välittäjinä oli kulkukauppiaille ja kiertävillä viihdyttäjillä. Tällaiset maankiertäjät olivat maalaisyhteisöissä myös helppo syntipukki epäilyttävien aatteiden leviämiseksi. Esimerkiksi 1800-luvun lopulla levinneet maanjakohuhut selitettiin kansallisessa julkisuudessa kärkkäästi idästä tulleiden laukkukauppiaiden myyräntyöksi.⁸⁷

Kansanliikkeiden yli paikallinen organisoituminen

1800-luvun lopulla alkanut raittiusjärjestäytyminen sai suomalaisella maaseudulla erilaisen muodon kuin esimerkiksi Ruotsissa. Ruotsalaiseen raittiusliikkeeseen vaikutti olennaisesti laajamittainen maastamuutto ja sitä seurannut paluumuutto, jonka mukana maahan tuli amerikkalaislähtöinen Independent Order of Good Templars (IOGT). Sen vaikutuksesta ruotsalainen raittiusliike irtautui läheisestä yhteydestä valtiokirkkoon ja kiinnittyi vapaakirkollisiin suuntauksiin.⁸⁸ Samantapaisia virtauksia oli näkyvissä Suomessa erityisesti ruotsinkielisellä Pohjanmaalla, missä perustettiin vapaakirkollisia raittiusseuroja jo 1870-luvulla.⁸⁹ IOGT eli ”goodtemplariveljeskunta” sai Suomessa kuitenkin heikosti jalansijaa, koska fennomaanisen sivistyneistön aloitteesta perustettu keskusjärjestö Raittiuden Ystävät veti paikallisen raittiusjärjestäytymisen sateenvarjonsa alle 1880-luvulta alkaen. Näin raittiusliike nivoutui Suomessa vahvasti kansallisiin päämääriin. Raittiuden Ystävien organisaatio paikallisosastoinen nojasi kuitenkin kansainvälisiin esikuviin, ja sen johtajilla oli yhteyksiä ulkomaisiin raittiusorganisaatioihin, IOGT mukaan lukien. Keskusjärjestöön liittyneet maaseudun raittiusseurat kytkeytyivät siten vaivihkaa osaksi kansainvälistä raittiusliikettä.

86 Rajavuori 2017, 133–139.

87 Peltonen 1992, 263–264; Suodenjoki 2018, 174–175.

88 Ostergren 1988, 307–310.

89 Sulkunen 1986, 45–46.

Raittiusliikettä on kutsuttu ensimmäiseksi työväestön joukkoliikkeeksi. Varsinkin Lounais-Suomessa työläiset ja torpparit olivat raittiusseurojen ydinjäsenistöä. Raittustoiminta vetosi erityisesti liikkuviin työläisiin, jotka siirtyessään maantieteellisesti paikasta toiseen astuivat uudenvuotisiin taloudellisiin ja sosiaalisiin suhteisiin. Liikkuvuuden vuoksi raittiusseurojen jäsenistön vaihtuvuus oli suurta, ja monen seuran elinkaari jäi lyhyeksi. Toisaalta raittiusliike toimi kiinnekohtana uuteen ympäristöön tai uuteen ammattiin siirtyville ihmisille.⁹⁰ Tästä kertovat suomalaissiirtolaisten Yhdysvalloissa perustamat kymmenet raittiusseurat, joiden yhdyssiteeksi syntyi myös oma keskusjärjestö 1880-luvun lopulla.⁹¹

Suomi oli Venäjän keisarikunnassa raittiusjärjestäytymisen suunnannäyttäjä yhdessä Baltian provinssien kanssa. Venäjän hallitus suhtautui raittiusjärjestöihin – kuten moniin muihinkin aatteellisiin organisaatioihin – varauksellisesti, mutta 1800-luvun lopulta alkaen raittustoiminta virisi myös Venäjän maaseudulla. Raittiuden Ystävien kaltaista keskusorganisaatiota ei Venäjälle muodostunut, vaan raittiusseuroja perustivat eri puolilla keisarikuntaa hyvin erilaiset uskonnolliset ja maalliset järjestöt. Suomalaista ja venäläistä raittiusväkeä yhdisti vaatimus kieltolaista, jonka raittiusliike oli omaksunut tavoitteekseen läntisessä Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa. Vodka-monopoliaan aiemmin vaalinut Venäjä oli lopulta ensimmäinen valtio, jossa kieltolaki astui voimaan vuonna 1914. Venäjän hallituksen linjanmuutos kiristi alkoholirajoituksia Suomessa ja lisäsi salapoltoa, jota raittiusliike pyrki kitkemään maaseudulle suuntaamallaan valistustyöllä. Salapoltto työllisti kuitenkin paikallisviranomaisia itsenäistymisen jälkeenkin, ja kieltolain voimaan astuminen vuonna 1919 lisäsi viinan salakuljetusta rajojen yli Suomeen.

Raittiuden Ystävien organisaatio sitoi raittiusliikkeen osaksi fennomaanista kansakunnan rakennustyötä. Samantapaisen roolin otti Pellervo-seura, jonka fennomaaninen sivistyneistö perusti osuustoimintaa edistäväksi neuvontaelimeksi vuonna 1899. Pellervo-seura sai alkunsa keskellä Suomen ja Venäjän suhteiden kriisiä, ja seuran valistustyö antoi osuustoimintaliikkeelle vahvasti isänmaallispaatoksellisen hengen. Suomi ei kuitenkaan ollut Venäjän keisarikunnan ainoa alue, jossa osuustoimintaan kytkeytyi nationalistisia päämääriä: Virossa osuustoiminnan edistä-

90 Sulkunen 1986, 190–199, 204.

91 Kero 1976, 116–117.

minen kietoutui samalla tapaa kansallisen yhtenäisyyden lujittamiseen, mutta sai myös saksalaisen aatelin vastaisia sävyjä. Puolassa ja Ukrainassa osuuskuntia puolestaan perustettiin etnisten jakolinjojen mukaan, mitä viranomaiset avoimesti tukivat.⁹²

Osuustoiminta sai Suomessa, kuten Skandinaviassakin, jalansijaa verraten myöhään, mutta alkuun päästyään järjestäytyminen oli nopeaa. Suomen osuustoimintaliikkeen räjähdysmäinen kasvu herätti ulkomaisessa lehdistössä ihmetystä jo 1910-luvulla, etenkin kun se suhteutettiin yhteiskunnan ”takaperoisuuteen”, jota Pellervon aktiivit omassakin kirjoittelussaan korostivat. Mitenkään ainutlaatuista Suomen kehitys ei silti ollut, sillä osuustoimintaliike löi läpi koko Venäjän keisarikunnassa kumousvuosien 1905 ja 1917 välisenä aikana synnyttäen maaseudulle tuhansia kuluttaja- ja tuottajaosuuskuntia.⁹³

Kansallisista ja sivistyksellisistä päämääristään huolimatta Pellervon aktiivit tiedostivat osuustoiminnan vetovoiman nojaavan ennen muuta taloudellisiin argumentteihin. Maaseudun ihmiset liittyivät tuotanto-osuuskuntiin, koska ne tarjosivat välineitä tuotannon tehostamiseen ja siten elinolojen kohentamiseen. Viime kädessä osuustoiminnassa olikin kyse paikallisyhteisön sopeuttamisesta markkinatalouteen ja globaaliin maatalouden murrokseen, jota Suomessa leimasi karjatalouden vahvistuminen peltoviljelyn kustannuksella.

Osuustoiminta käynnistyi paikallistasolla tyypillisesti Pellervon neuvojien vierailuista. Neuvot innostivat paikallisia viljelijöitä liittymään Pellervo-seuran jäseniksi ja aloittamaan lannoitteiden, siementen ja muiden tarpeiden yhteisostot, usein paikallisen maamiesseuran välityksellä. Maamiesseuroja oli perustettu 1870-luvulta alkaen, ja ne olivat vaikuttaneet keskeisesti maataloustiedon leviämiseen välittämällä lehditilauksia, hankkimalla kirjallisuutta kunnan kirjastoon ja järjestämällä retkiä maatalousnäyttelyihin. Pellervo-seuran aktivointityön vaikutuksesta maamiesseurojen määrä lisääntyi, ja samalla niiden välille alkoi muodostua ylipaikallista kaupallista yhteistyötä.⁹⁴

Osuuskunnan perustaminen lisäsi paikallistasolla kaikenlaista aktiivisuutta. Kun pitäjään perustettiin yksi osuuskunta, seurasi perässä usein muita. Monin paikoin osuuskunnat vauhdittivat myös puhe-

92 Eellend 2012, 171.

93 Gerasimov 2009, 110–118; 1800-luvun varhaisesta osuustoiminnasta Venäjällä, ks. Kotsonis 1999.

94 Kuisma ym. 1999, 248, 472, 485.

linverkon ja postitoimiston perustamista, maanteiden parantamista, sähköistämistä sekä pankki- ja vakuutustoimintaa.⁹⁵ Näin paikallinen elinkeino- ja yhdistyselämä kiinnittyi entistä tiiviimmin valtakunnallisiin instituutioihin ja globaaleihin markkinoihin.

Useassa maalaispitäjässä kulutusosuuskuntien perustaminen oli yhteydessä työväenliikkeen leviämiseen, joka alkoi 1890-luvulla ja kiihtyi vuoden 1905 suurlakon jälkeen. Eräät työväenyhdistykset laittoivat ensi töinään pystyyn osuuskaupan ohjatakseen vähittäiskaupan voitot maa-kauppiailta köyhälistön taskuihin. Siten osuustoimintaideologia kietoutui käytännössä vahvasti työväenaatteeseen. Toisaalta paikallisten osuuskauppojen jäsenistössä ja hallinnossa oli usein sekä talollis- että työväestöä. Tämä oli mahdollista, koska molemmat osapuolet korostivat politiikan pitämistä erillään osuustoiminnasta. Osuuskaupasta tulikin keskeinen kanava, jonka kautta työväestö integroitui yhteiskuntaryhmien rajat ylittävään kansalaistoimintaan ja tutustui demokraattisiin käytäntöihin.⁹⁶

Talollisten ja työläisten asiointi samassa osuuskaupassa ei estänyt luokkapohjaisen identiteetin vahvistumista. Kymmenet tuhannet maaseudun ihmiset liittyivät vuoden 1905 murroksessa sosialistiset tunnukset omaksuneisiin työväenyhdistyksiin, jolloin heistä tuli automaattisesti Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen jäseniä ja siten osa kansainvälistä työväenliikettä. Työväenluokkaista tietoisuutta rakensivat vierailevien agitaattorien ohella työväenlehdet, joiden levikki kasvoi 10 000:sta lähes 200 000:een vuosina 1900–1917.⁹⁷ Liikkeen leviämisessä erityisen tärkeitä olivat työväenlehtien julkaisemat maaseutukirjeet, jotka tarjosivat lukijoita kiinnostavia paikallisia kuulumisia. Niiden kirjoittajat olivat työväenaktiiveja, jotka usein myös välittivät lehden tilauksia paikkakunnallaan ja siten rakensivat yhteyksiä paikallisen ja kansallisen liikkeen välille.⁹⁸

Paikallisyhdistysten aktiivijoukko kiinnittyi ylipaikalliseen joukko-liikkeeseen osallistumalla piiri- ja puoluekokouksiin sekä eduskuntavaliutyöhön. Useat paikallisaktiivit nousivat itsekin kansanedustajiksi vuoden 1906 eduskuntaudistuksen jälkeen ja pääsivät näin vaikuttamaan valtiopäivillä sosiaalidemokraattien valtakunnalliseen politiikkaan. Hyvän esimerkin tarjoaa Urjalan työväenliikkeen pioneeri Evert Hokkanen, joka oli kouluja käymätön mäkitupalainen ja kiertelevä sekatyömies.

95 Kuisma ym. 1999, 472.

96 Alapuro 1994, 81–82, 141–142; Suodenjoki 2010, 155–161.

97 Soikkanen 1961, 322.

98 Suodenjoki 2010; Rajavuori 2017, 103–105.

Hokkanen edusti vastaperustettua Urjalan työväenyhdistystä jo vuonna 1903 Forssan puoluekokouksessa, ja vuoden 1905 suurlakon jälkeen hän liikkui aktiivisesti agitaattorina lähikunnissa. Vuonna 1907 hänet valittiin kansanedustajaksi Hämeen eteläisestä vaalipiiristä. Hokkanen keskittyi valtiopäivätyössään tilattoman väestön oloihin sekä muovasi maatalousvaliokunnassa torpparilainsäädäntöä sosiaalidemokraattien edustajana. Hän tempautui paikallisen poliittisen toiminnan kautta siis valtiollisen vallankäytön keskeisille areenoille, kunnes vaalirahakohu pudotti hänet eduskunnasta vuoden 1910 vaaleissa.⁹⁹

Toimintamuodot yhteyksien ilmentäjinä

Maaseudun työväenyhdistysten toiminta oli eduskuntavaalityötä lukuun ottamatta leimallisesti paikallista ja liittyi paikallisten epäkohtien korjaamiseen. Kyky tunnistaa paikallinen epätasa-arvo edellytti kuitenkin paikalliset sosiaaliset alistussuhteet ylittävää perspektiiviä. Tätä perspektiiviä avasivat työväenlehdet ja agitaattorit, jotka tutustuttivat yhdistysväkeä suomalaisen työväenpuolueen ja kansainvälisen työväenliikkeen vaatimuksiin. Esimerkiksi kahdeksan tunnin työpäivä – ja sen ulottaminen viime kädessä myös maataloustyöhön – ei hiipinyt maaseutuyhdistysten vaatimuslistalle sattumalta, sillä saman tavoitteen jakoivat miljoonat työväenliikkeen kannattajat ympäri maailman. Yhtä yleismaailmallinen oli kieltolakivaatimus, jonka puolesta monet maaseudun työväenyhdistykset ilmaisivat tukensa.

Työväenyhdistysten jäsenet olivat tietoisia kuulumisestaan maailmanlaajuiseen työläisyhteisöön. Tätä ilmensivät yhdistyksissä järjestetyt varojenkeruut lähimaiden lakkolaisille. Samankaltaisia Suomen rajat ylittäviä solidaarisuuden ilmauksia oli toki jo nähty 1870-luvulla, jolloin maaseudun yleishyödyllisten huvien tuottoja ohjattiin Venäjän nälänhätään joutuneiden ja Balkanin kristittyjen auttamiseksi – monien kansallisten ja paikallisten kohteiden ohella. Kyse oli tosin näissä tapauksissa ollut järjestelmällisesti suunnitellusta, esivallan tukemasta rahanhankinnasta pikemminkin kuin omaehtoisesta kansalaistoiminnasta.¹⁰⁰

Kiinnittymistä kansainväliseen työväenliikkeeseen heijasti myös vapun vietto, joka yleistyi maaseudun työväenyhdistyksissä 1900-luvun

99 Suomenjoki 2010, 119–120, 252–253, 265.

100 Lehtonen 1994, 192–193.

ensikymmenellä.¹⁰¹ Samoihin aikoihin yhdistysten juhliin ja mielenosoituksiin alkoivat juurtua kansainvälisen työväenliikkeen laulut, punaliput ja banderollit. Ne levisivät ensin Ruotsin, Tanskan ja Saksan kautta kaupunkien työväenjärjestöihin, ja vuoden 1905 suurlakon jälkeen ne yleistyi-
vät myös maaseudulla. Lippujen ja banderollien punaväri sekä nousevan auringon tai kädenpuristuksen kaltaiset kuva-aiheet ilmensivät työväenliikkeessä yli rajojen jaettuina vapauden, veljeyden ja tasa-arvon kaltaisia arvoja. Samoja arvoja kaiuttivat laulut, jotka kuorossa esitettyinä yhdistivät työväestöä kuvitelluksi yhteisöksi yli valtiollisten rajojen.¹⁰²

Ylirajaiset vaikutteet näkyivät muutenkin maaseudun yhdistysten kulttuuritoiminnassa, kuten iltamissa. Työväenliikkeen iltamatoiminta sai mallinsa fennomaanisilta järjestöiltä, joten iltamien ohjelmaa leimasivat aiemmin säätyläiskulttuuriin kuuluneet taidemuodot, kuten orkesterimusiikki, kuorolaulu ja näytelmät.¹⁰³ Työväeniltamien ohjelmistosta vastasivat pääosin yhdistysaktiivit itse, mutta 1910-luvulla tärkeään rooliin nousi myös kiertävien specialistien esittämä vaativampi estraditaide. Huomattavaa suosiota niittivät varsinkin kuplettilaulajat, joiden ohjelmistoissa oli usein ulkomaisiin sävelmiin sovitettuja ajankohtaisia värssyjä. Yksi työväentaloja kiertäneistä viihdyttäjäistä oli ”humoristilaulaja” Paavo Väyrynen, joka suosi ohjelmistossaan rakkaus-, kulkuri- ja merimieslauluja poliittisten aiheiden sijaan. Epäilyttävänä maankiertäjänä Väyrynen joutui kuitenkin vankileirille sisällissodan jälkeen kesällä 1918. Hänen laulajanuransa päättyi lopulta traagisesti, kun hän puukotti hengiltä paikallisen työmiehen Karijoen työväentalon iltamissa 1920. Alkoholilla oli osuutta välikohtaukseen, kuten lukemattomiin muihinkin järjestyshäiriöihin seurantaloilla.¹⁰⁴

Näyttämötoiminta virisi monessa maaseudunkin työväenyhdistyksessä 1900-luvun alussa. Työväen näyttämötoiminta oli hyvin samanaista kuin nuorisoseuroissa, joissa teatteriharrastus tuli tärkeäksi osaksi toimintaa jo 1890-luvulla. Useat teatteriryhmät ryhtyivät kiertämään esi-
tyksineen eri paikkakuntien työväen-, palokunnan-, nuorisoseuran- ja raittiusseurantaloilla. Kiertueillaan työväenteatterit ja näytelmäseurat

101 Vapputraditiosta ks. Thörnqvist ym. 2016.

102 Kaihovaara & Kaunisto 2002, 171–192.

103 Kurkela 2000, 11–14.

104 Väyrysestä ks. *Sanantuoja* 10.2.1917, 4; *Vapaa Sana* 13.8.1917, 1; *Uusi Aika* 9.10.1919, 1; *Vapaa Sana* 1.2.1920, 3; *Vapaa Sana* 22.12.1920, 5. Hänen arkkiveisutuotantoaan edustaa mm. *Humoristisia lauluja*. Otto Andersinin kirjapaino, Pori 1917.

loivat ylipaikallisia yhteyksiä ja rakensivat yhteisöllisyyttä seurantaloilla kävijöiden keskuuteen.¹⁰⁵ Samalla ne tutustuttivat maalaisyleisöjä näyttämötaiteen ulkomaisiin klassikkoihin ja kotimaisiin uutuuksiin, mikä sekoin toi maailmanmenon lähemmäksi maalaisyhteisön arkea.

Maaseutu sotien välisenä aikana: rajat ylittäviä kouristuksia ja idealisointia muun maailman malliin

Sotien välisenä aikana maaseutua muovasivat useat ylijarajaiset liikkeet ja liikkahdukset. Näitä olivat monenlaiset uudistusajatukset, talouden muutokset, ihmisten ja tavaroiden virtaukset sekä eri ideologiat. Samana ajanjaksona toteutetut reformit muuttivat perin pohjaisella tavalla maaseudun sosiaalisia ja kulttuurisia rakenteita. Pitkään suunniteltu ja lopulta vuonna 1918 säädetty torpparilaki sekä 1920-luvun asutuslainsäädäntö mahdollistivat uusien viljely-yksiköiden perustamisen. Mainitut uudistukset olivat vastaus moniin nimenomaan suomalaiselle yhteiskunnalle tyypillisiin ongelmiin. Siinä missä asutuslainsäädäntö sai vaikutteita Skandinaviassa tehdyistä samantyyppisistä toimenpiteistä, torpparien vapautus puolestaan muistutti enemmän muissakin ensimmäisen maailmansodan jälkeen syntyneissä monikansallisten imperiumien perillisvaltioissa tehtyjä uudistuksia. Suomessa toteutetut kattavat reformit muistuttavat myös länsieurooppalaisia uudistuksia. Laajamittaisen, sekä kaupunkeihin että ulkomaille suuntautuneen siirtolaisuuden mahdollisuus oli muuttanut elinehtoja suomalaisella maaseudulla. Suhteellisen suuri osa ulkomaille lähteneistä siirtolaisista palasi Suomeen – esimerkiksi Pohjanmaalle palasi melkein kolmasosa kaikista lähtijöistä. On syytä huomata, että paluumuutto oli leimallisesti miehinen ilmiö siinä mielessä, että nimenomaan miehet palasivat naisia useammin. Palaajilla saattoi olla mukanaan niin pääomaa, osaamista ja tietämystä kuin poliittisia ideoitakin. Kotiin palaavat siirtolaiset tekivät tunnetuiksi muun muassa osan maataloustyön luonteen muutaneista maatalouskoneista, minkä myötä he myös pistivät alulle turkistarhauksen ja kanatalouden kaltaisia uusia elinkeinoja. Koteihin ostettiin ulkomailta valmistettuja tavaroita, ja maatalouskoneiden lisäksi ihmiset hankkivat esimerkiksi ompelukoneita ja radiovastaanottimia.

Myös uusia elämäntapoja koskevia käsityksiä tuli maahan palanneiden vanavedessä, mikä saattoi aiheuttaa muutoksia maaseudun perhe- ja

105 Seppälä 2010, erityisesti 63–69, 208–213.

sukupuoliroolimalleissa. Kotimaahan palanneiden mukana tuli tietoa uusista tavaroista mutta myös uusia näkemyksiä työstä, toimeentulosta ja miehen roolista perheen elättäjänä. Maaseudullakin yleistyivät keskiluokkaiset ihanteet, jotka painottivat naisten roolia perheenemäntinä. Tämän seurauksena osa maaseudun järjestöistä alkoi vahvistaa käsitystä miehestä perheen pääasiallisena elättäjänä.

Sotien välisenä aikana suomalaisella maaseudulla toimi joukko yhdistyksiä, ja useimmat näistä olivat muodostuneet ulkomailta tulleiden vaikutteiden pohjalta. Osuuskunnalliset liikkeet ovat tästä selvin esimerkki. Sekä osuuskunnallisia liikkeitä että myös sosialistisia järjestöjä vahvistivat valtameren takainen siirtolaisuus ja sen tuottama liikkuvuus. Myöskin maaseudulla toimineilla suojeluskunnilla ja emäntäyhdistyksillä oli vastineensa muissa maissa.

1920-luvun alun Suomessa taloudellinen vaihto itänaapurin kanssa oli minimaalista. Muutos oli todella suuri, jos tuolloista tilannetta verrataan siihen, kuinka mittavaa kaupankäynti oli aiemmin ollut Venäjän kanssa ja kuinka paljon Venäjältä oli tuotu tuotteita Suomeen. Länsimaailmassa oli nähtävissä myös lisääntyvää protektionismia, ja talouksien ympärille alettiin jälleen vetää kansallisia rajoja. Globaalit taloudelliset suhdanteet vaikuttivat suuressa määrin myös suomalaiseen maaseutuun. Itse asiassa suhdanteiden seuraukset näyttävät olleen suurempia maaseudulla kuin kaupungeissa sillä sekä meijerialous että metsäelinkeinot kuuluivat kärjsijöiden joukkoon. Tällä oli merkitystä myös poliittisen järjestäytymisen kannalta. Yhden tulkinnan mukaan Pohjanmaalla paikallisten meijeriangansaatioiden kohtaamat vaikeudet kanavoituivat osaksi vahvaan tukeen lapuanliikkeelle. Meijerialalla oli merkitystä maan läntisissä osissa ja talouden laskusuhdanne 1920-luvun loppupuolella merkitsi alalle suuria vaikeuksia. Samaan aikaan pienviljelyn ja metsätulojen yhdistelmä oli tavallinen erityisesti maan itä- ja pohjoisosissa; siellä metsäteollisuuden ongelmat loivat puolestaan pohjaa vasemmiston mobilisaatiolle.

Sotien välisenä aikana myös talonpoikaisyhteiskunnan ja maaseudun arvostus vahvistuivat. Kansanelämää oli pitkään pidetty talonpoikaisena ja jopa primitiivisenä ja alikehittyneenä. Vahvat tieteelliset instituutiot kuitenkin tukivat kansanomaisina pidettyjen asioiden tutkimista. Koska kansanomainen oli usein synonyymi kansalliselle, tätä koskeva tutkimus tuli järjestymään osaksi suoranaisia kansallisia talkoita: perinteisiä työvälineitä inventoitiin, sananparsia kirjattiin talteen ja talonpoikaiskulttuurin kehitysmalleja analysoitiin. Erilaisten ilmiöiden leviäminen oli huomion

keskipisteessä, ja kansallisvaltioiden rajojen yli yhteistyötä tehneet tutkijat saivat vaikutteita toistensa käsitteistöistä ja tematiikoista. Maalaismaisten elämäntapojen eri puolten sekä ylipäättään talonpoikaisyhteiskunnan arvottaminen jonain myönteisenä oli aiempaa laajempaa ja kokonaisvaltaisempaa. Vapaudenhenkisyys, tasa-arvoisuuden, puhdasrotuisuuden – ja meidän leveysasteillamme myös ”pohjoisen” – kaltaisia sanoja käytettiin kasvavissa määrin talonpoikaisyhteiskuntien kuvauksissa. Lisäksi maaseutu nähtiin sekä tyypillisesti suomalaiseksi että ruotsinkielisillä alueilla tyypillisesti ruotsinkieliseksi, ja tämä tyypillisuus esitettiin jonain aitona ja alkuperäisenä, jota modernius ja ulkomaiset vaikutteet eivät olleet tuhonneet. Tässä vaiheessa alettiin aivan uudella tavalla korostaa menneen maaseutuyhteiskunnan demokraattista luonnetta, minkä lisäksi ihannekansalaisen manttelia sovitettiin talonpoikien ja viljelijöiden harteille selvästi aiempaa enemmän. 1930-luvulla tämä ulkomailta tuotu käsitys levisi yhä laajemmalle, ja monet poliittiset liikkeet oikealta vasemmalle hyödynsivät sitä toiminnassaan. Demokraattista talonpoikaisyhteiskuntaa koskevia käsityksiä käytettiin natsismin ja fasismin vastaisessa taistelussa, mutta myös tehtäessä eroja ja vedettäessä rajoja uusien kansankotien sisä- ja ulkopuolelle. Modernista ja muista kansoista vapaan, tahriutumattoman alkuperäisen ja ”puhtaan” kansanomaisuuden painottamisesta ei ollut pitkä matka sen käyttämiseen hierarkkisen arvottamisen ja ulossulkemisen välineenä.

Kirjallisuusluettelo

- Alanen, Aulis J. (1957) *Suomen maakaupan historia*. Jyväskylä: Kauppiaitten kustannus Oy.
- Alapuro, Risto (1994) *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Allen, Robert C. (2009) *The British industrial revolution in global perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Anttila, Veikko (1974) *Talonpojasta tuottajaksi. Suomen maatalouden uuden aikaistuminen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Bäck, Kalle (1984) *Bondeopposition och bondeinflytande under frihetstiden. Centralmakten och östgötaböndernas reaktioner i näringspolitiska frågor*. Tukholma: Stockholms universitet.
- Christensen, Dan C. (2004) Physiocracy – the missing link? Teoksessa Kerstin Sundberg & Tomas Germundsson & Kjell Hansen (toim.) *Modernisation and Tradition. European Local and Manorial Societies 1500–1900*. Lund: Nordic Academic Press, 78–106.
- Dahlman, Carl J. (1980) *The open field system and beyond. A property rights analysis of an economic institution*. New York: Cambridge University Press.
- Demélas, Marie-Danielle & Vivier, Nadine (2003) *Les propriétés collectives face aux attaques libérales (1750–1914)*. Rennes: Presses universitaires de Rennes.
- De Moor, Martina & Shaw-Taylor, Leigh & Warde, Paul (2002) Comparing the historical commons of north west Europe. An introduction. Teoksessa Martina De Moor & Leigh Shaw-Taylor & Paul Warde (toim.) *The management of common land in north west Europe, c. 1500–1850*. Turnhout: Brepols, 15–32.

- Deutsch, Henrik (1819/1970) Oeconomiska anteckningar rörande norra delen af Uleåborgs Län, under resor derstädes åren 1814 och 1815. *Tornedalica* 9/1970, 263–369.
- Devroey, Jean-Pierre & Anne Nissen (2015) Early middle ages, 500–1000. Teoksessa Erik Thoen & Tim Soens (toim.) *Struggling with the environment. Land use and productivity*. Turnhout: Brepols, 11–68.
- Dubinsky, Karen & Perry Adele & Yu Henry (2015) *Within and without the nation: Canadian history as transnational history*. Toronto: University of Toronto Press.
- Eellend, Johan (2012) 'The butter republic': Co-operative organisations and corporative structures in Estonia 1890–1939. Teoksessa Mary Hilson & Pirjo Markkola & Ann-Catrin Östman (toim.) *Co-operatives and the social question. The co-operative movement in northern and eastern Europe, c. 1880-1950*. Cardiff: Welsh Academic Press, 167–183.
- Engman, Max (1995) *Förvaltningen och utvandringen till Ryssland 1809–1917*. Hallintohistoriallisiä tutkimuksia 20. Helsinki: Tryckericentralen.
- Engman, Max (2016) Emigrationspolitik i utvandrlandet Finland. Teoksessa Mats Wickström & Charlotta Wolff (toim.) *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekel*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 58–103.
- Faggot, Jacob (1755/1946) Jacob Faggots memorial av år 1755. *Ekonomisk Tidskrift* 48:4, 275–289.
- Fenoaltea, Stefano (1976) Risks, transaction costs and the organization of medieval agriculture. *Explorations in economic history* 13:2, 129–151.
- Fertig, Georg & Pfister, Ulrich (2011) North-west Germany. Teoksessa Eric Vanhoute & Isabelle Devos & Thijs Lambrecht (toim.) *Making a Living. Family, Income and Labour*. Turnhout: Brepols, 233–261.
- Gadd, Carl-Johan (2005) Odlingssystemens förändring under 1700- och 1800-talen. Teoksessa Ulf Jansson & Erland Märdal (toim.) *Bruka, odla, hävda. Odlingssystem och uthålligt jordbruk under 400 år*. Tukholma: Kungl. skogs- och lantbruksakademien, 63–92.
- Gardberg, John (1930) Samfällida näringsfång i havsbandet. *Sårtryck ur Svenska Litteratursällskapets folkloristiska och etnografiska studier IV*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Gerasimov, Ilya V. (2009) *Modernism and public reform in late imperial Russia. Rural professionals and self-organization, 1905–30*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Grant, Oliver Wavell (2006) *Migration and inequality in Germany, 1870–1913*. Oxford: Clarendon.
- Greiner, Clemens & Sakdapolrak, Patrick (2013) Translocality: Concepts, applications and emerging research perspectives. *Geography Compass* 7:5, 373–384.
- Hagström, C. P. (1885) Utdrag utaf Helsing sokns beskrifning uti Nyland och Borgo härad uprättad år 1775. Teoksessa K. G. Leinberg (toim.) *Bidrag till kännedom af vårt land I*. Jyväskylä, 59–75.
- Heinonen, Jouko (2003) *Päijät-Häme IV. Markkinat ja toripäivät. Päijät-Hämeen markkinat ja torikauppa*. Lahti: Päijät-Hämeen liitto.
- Hilson, Mary (2012) Transnational networks in the development of the co-operative movement in the early twentieth century: Finland in the Nordic context. Teoksessa Mary Hilson & Pirjo Markkola & Ann-Catrin Östman (toim.) *Co-operatives and the social question. The co-operative movement in northern and eastern Europe, c. 1880-1950*. Cardiff: Welsh Academic Press, 87–101.
- Holmio, Armas K. E. (1967/2001) *History of the Finns in Michigan*. Hancock: Finlandia University.
- Huhtamies, Mikko (2008) *Maan mitta. Maanmittauksen historia Suomessa 1633–2008*. Maanmittauslaitos. Helsinki: Edita.
- Hämynen, Tapio & Katajala, Kimmo & Pekka Kauppinen (1997) *Itä-Suomi ja Pietari. Kirjoituksia toimeentulosta suurkaupungin vaikutuspiirissä*. Studia Carelica Humanistica 9. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Iivonen, J. H. (1889) Maataloudellisista oloista Kuopion läänin Karjalassa. *Tutkimuksia taloudellisista oloista Suomen maaseuduilla. Neljäs vihko*. Helsinki.
- Innamaa, Kerttu (1952) *Kaarinan pitäjän historia. 2:1–2*. Turku: Kaarinan historiatoimikunta.
- Jutikkala, Eino (1958) *Suomen talonpojan historia. 2. uudistettu ja lisätty laitos*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jäntti, August (1945) *Suomen laidunolot*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

- Kaarniranta, Kim (2001) *"Elämää rahaa käärien ja velkoen". Pohjois-Karjalan maaseudun sekatarvakauppiat ja heidän velallisensa 1860- ja 1870-luvulla.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kaihoavaara, Pirjo & Kaunisto, Katri (2002) *Den finländska arbetarrörelsens fankultur – en blandning av inhemska och utländska traditioner.* Teoksessa Pauli Kettunen (toim.) *Lokalt och internationellt dimensioner i den nordiska arbetarrörelsen och arbetarkulturen.* Tampere: Sällskapet för forskning i arbetarhistoria i Finland, 171–192.
- Karste-Liikkanen, Greta (1968) *Pietari-suuntaus kannakselaisessa elämänkentässä 1800-luvun loppupuolelta vuoteen 1918.* Kansatieteellinen Arkisto 20. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Kaukiainen, Yrjö (1970) *Suomen talonpoikaispurjehdus 1800-luvun alkupuolella.* Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Kero, Reino (1976) *Finnish immigrant culture in America.* Teoksessa Vilho Niitemaa & Jussi Saukkonen & Tauri Aaltio & Olavi Koivukangas (toim.) *Old Friends – Strong Ties.* Turku: Institute for Migration, 115–143.
- Kokko, Heikki (2016) *Kuviteltu minuu. Ihmiskäsityksen murros suomenkielisen kansanosan kulttuurissa 1800-luvun puolivälissä.* Acta Universitatis Tamperensis 2233. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Korhonen, Teppo (2013) *Aita. Perinteiset aidat ja portit.* Helsinki: Maahenki.
- Kotilainen, Sofia (2016) *Literacy skills as local intangible capital. The history of a rural lending library c. 1860–1920.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kotsonis, Yanni (1999) *Making peasants backward: Agricultural cooperatives and the agrarian question in Russia, 1861–1914.* New York: St. Martin's Press.
- Kuisma, Markku & Henttinen, Annastiina & Karhu, Sami & Pohls, Maritta (1999) *Kansan talous. Pellervo ja yhteisen yrittämisen idea 1899–1999.* Helsinki: Pellervo-Seura.
- Kurkela, Vesa (2000) *Työväeniltamat, valistus ja karnevaali.* Teoksessa Joni Krekola & Kirsti Salmi-Niklander & Johanna Valenius (toim.) *Naurava työläinen, naurettava työläinen. Näkökulmia työväenhuumoriin.* Väki Voimakas 13. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 8–33.
- Kuusanmäki, Lauri (1936) *Kulutustavara-in leviäminen maalaisväestön keskuuteen.* Teoksessa Gunnar Suolahti & Väinö Voionmaa & Esko Aaltonen & Pentti Renvall & Lauri Kuusanmäki & Heikki Waris & Eino Jutikkala (toim.) *Suomen kulttuurihistoria IV. Industrialismin ja kansallisen nousun aika.* Jyväskylä & Helsinki: Gummerus, 96–119.
- Kuusi, Matti (1954) *Sanalaskut ja puheenparret.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuusi, Sakari (1914) *Isojaon alkuvaiheet Pohjanmaalla.* Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Laine, Esko M. & Laine, Tuija (2010) *Kirkollinen kansanopetus.* Teoksessa Jussi Hanska & Kirsi Väinö-Korhonen (toim.) *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 258–306.
- Lehtonen, Eeva-Liisa (1994) *Säätyläishuveista kansanhuveiksi, kansanhuveista kansalaishuveiksi. Maaseudun yleishyödyllinen huvitoiminta 1800-luvun alusta 1870-luvun loppuun. Historiallisia Tutkimuksia 184.* Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2007) *Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella. Historiallinen Aikakauskirja* 105:4, 420–438.
- Lindberg, Hanna & Östman, Ann-Catrin (2017) *Försäljning och försörjning i marginalen – ett tvärvetenskapligt projekt om gårdfarihandel och småhandel i 1800-talets Finland.* Teoksessa Jonas Ahlskog & Mio Lindman (toim.) *Rum för eftertanke. En antologi om att utmana det invanda.* Turku: Folkets Bildningsförbund, 143–162.
- Luukkanen, Tarja-Liisa (2016) *Mitä maalaiskansa luki? Kirjasto, kirjat ja kirjoja lukeva yhteisö Karstulassa 1861–1918.* Historiallinen Arkisto 143. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lönnqvist, Bo (1972) *Dräkt och mode i ett landsbygdssamhälle.* Helsinki: Finska fornminnesföreningen.
- Markkola, Pirjo & Snellman, Hanna & Östman, Ann-Catrin (2014) *Yhteisöä purkamassa.* Teoksessa Pirjo Markkola & Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.) *Kotiseutu ja*

- kansakunta. Miten suomalaista historia on rakennettu.* Historiallinen arkisto 142. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–21.
- McCloskey, Donald (1975) The persistence of English common fields. Teoksessa William N. Parker & Eric L. Jones (toim.) *European peasants and their markets. Essays in agrarian economic history.* Princeton: Princeton University Press, 73–119.
- Naacka-Korhonen Mervi & Keynäs Maiju (1988) *Halpa hinta, pitkä mitta. Vienanarkalainen laukkukauppa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 491. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Neeson, J. M. (1996) *Commoners: common right, enclosure and social change in England, 1700–1820.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Nevalainen, Pekka (2016) *Kulkukauppiasta kauppaneuvoksiin. Itäkarjalaisten liiketoimintaa Suomessa.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nohrström, W. (1933) Isojaot Suomessa Venäjän vallan aikana. Teoksessa *Suomen maanmittauksen historia. Osa 2. Venäjänvallan ja itsenäisyyden aika.* Porvoo: WSOY, 1–137.
- Olsson, Mats & Svensson, Patrick (2010) Agricultural growth and institutions, Sweden 1700–1860. *European Review of Economic History* 2/2010, 275–304.
- Ostergren, Robert C. (1988) *A community transplanted. The trans-Atlantic experience of a Swedish immigrant settlement in the upper Middle West, 1835–1915.* Madison: The University of Wisconsin Press.
- Paloheimo, Maare & Uotila, Merja (2015) Elinkeinoluvat ja talouselämän monipuolistuminen 1800-luvun alun Suomessa. *Ennen ja Nyt* 3/2015. [Http://www.ennenjanyt.net/2015/09/elinkeinoluvat-ja-talouselaman-monipuolistuminen-1800-luvun-alun-suomessa/](http://www.ennenjanyt.net/2015/09/elinkeinoluvat-ja-talouselaman-monipuolistuminen-1800-luvun-alun-suomessa/) (haettu 10.01.2019).
- Peltonen, Matti (1992) *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa.* Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Rajavuori, Anna (2017) *Esityksen politiikka. Sosialistinen agitaatio keski-suomalaisella maaseudulla 1906–1908.* Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Rantanen, Martti (1997) *Tillväxt i periferin. Befolkning och jordbruk i Södra Österbotten 1750–1890.* Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 72. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Renes, Hans (2010) Grainlands. The landscape of open fields in a European perspective. *Landscape History* 31:2, 37–70.
- Roeck Hansen, Birgitta (1996) *The agrarian landscape in Finland circa 1700. With special reference to Southwest Finland and Ostrobothnia.* Tukholma: Stockholms Universitet.
- Runefelt Leif (2011) *En idyll försvarad. Ortsbeskrivningar, herrgårdskultur och den gamla samhällsordningen, 1800–1860.* Lund: Sekel Bokförlag.
- Rösener, Werner (1994) *The Peasantry of Europe. The Making of Europe.* Oxford: Blackwell.
- Saarenheimo Juhani (1983) Isojako ja isojaonjärjestelyt. Teoksessa *Maanmittaus Suomessa 1633–1983.* Helsinki: Maanmittauslaitos, 20–62.
- Sarvi, Otto (1915) *Isojaon järjestelyt Laihialla ja Jurvassa.* Taloustieteellisiä tutkimuksia XVII. Helsinki: Kansantaloudellinen yhdistys.
- Schrad, Mark Lawrence (2010) The transnational temperance community. Teoksessa Marie-Laure Djelic & Sigrid Quack (toim.) *Transnational communities. Shaping global economic governance.* Cambridge: Cambridge University Press, 255–281.
- Seppälä, Mikko-Olavi (2010) *Suomalaisen työvänteatteen varhaisvaiheet.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Shaw-Taylor, Leigh (2001) Parliamentary enclosure and the emergence of an English agricultural proletariat. *The journal of economic history* 61:3, 640–662.
- Soikkanen, Hannu (1961) *Sosialismin tulo Suomeen.* Porvoo: WSOY.
- Soininen, Arvo M. (1974) *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle.* Historiallisia tutkimuksia 96. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

- Storå, Nils (1991) "Rucksack Russians" in Finland: Peddling and culture contact, *Ethnologia Scandinavica* vol 21 (1991), 74–96.
- Sulkunen, Irma (1986) *Raittiuskansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Suodenjoki, Sami (2010) *Kuriton suutari ja kiistämisen rajat. Työväenliikkeen läpimurto hämäläisessä maalaisyhteisössä 1899–1909*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suodenjoki, Sami (2018) Turning the landless into socialists: Agrarian reforms and resistance as drivers of political mobilisation in Finland, 1880–1914. Teoksessa Joe Regan & Cathal Smith (toim.) *Agrarian reform and resistance in an age of globalisation: The Euro-American world and beyond, 1780–1914*. Lontoo: Routledge, 170–184.
- Talvitie, Petri (2013) *Kyläosuudesta yksityiseen omistukseen. Isojako Länsi-Uudellamaalla 1700-luvulla*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Talvitie, Petri (2016) Hämäläistalonpojat ja isojako 1760-luvulla. *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* 2/2016. <https://journal.fi/ennenjanyt/issue/view/7734> (haettu 10.10.2020).
- Talvitie, Petri (2018) Isojaon vaikutus tilattoman väestön asemaa. Teoksessa Riikka Miettinen & Ella Viitaniemi (toim.) *Reunamailla. Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800*. Historiallisia tutkimuksia 278. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 343–379.
- Thoen, Erik & Van Molle, Leen (toim.) (2006) *Rural history in the North Sea area. An overview of recent research (Middle Ages – beginning twentieth century)*. Turnhout: Brepols.
- Thörnqvist, Christer & Bergholm, Tapio & Mellberg, Margaretha (2016) The May Day tradition in Finland and Sweden. Teoksessa Abby Peterson & Herbert Reiter (toim.) *The ritual of May Day in Western Europe. Past, present and future*. Lontoo: Routledge, 75–105.
- Ulväng, Marie (2012) *Klädeekonomi och klädkultur. Böndernas kläder i Härjedalen under 1800-talet*. Uppsala: Gidlunds förlag.
- Vihola, Teppo (1991) *Leipäviljasta lypsäkarjaan. Maatalouden tuotantosunnan muutos Suomessa 1870-luvulta ensimmäisen maailmansodan vuosiin*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Villstrand, Nils Erik (2002) *Landet annorlunda: Uppsatser om Österbottens historia*. Skrifter utgivna av Svensk-österbottniska samfundet nr 65. Vaasa: Svensk-österbottniska samfundet.
- Virrankoski, Pentti (1963) *Myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus Suomessa autonomian ajan alkupuolella 1809–noin 1865*. Historiallisia tutkimuksia 64. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Wallén, Holger (1932) Språkgränsen och minoriteterna i Finlands svensksbygder 1600–1865. *Historisk tidskrift för Finland* 1934, 10–29.
- Wassholm, Johanna & Sundelin, Anna (2018) Emotions, trading practices and communication in transnational itinerant trade: encounters between 'Rucksack Russians' and their customers in the late nineteenth- and early twentieth-century Finland. *Scandinavian Economic History Review* 66:2, 1–21.
- Willgren, Karl (1891) *Om rätt att idka gårdfarihandel enligt finsk förvaltningsrätt*. Helsinki: J. Simelii arfvingsars boktryckeri-aktiebolag.
- Wirilander, Kaarlo (1989) *Savon historia 3. Savo kaskisavujen kautena 1721–1870*. 2. painos. Kuopio: Kustannuskiila.
- Åström Sven-Erik (1978) *Natur och byte: ekologiska synpunkter på Finlands ekonomiska historia*. Helsinki: Söderström.
- Östman, Ann-Catrin (2018) *Education, edification and respectability in life stories of rural men*. Paper. Nordic Women's and Gender History Conference, 7–9.6.2018, Oulu.